

GESCHAPEN IN GODS BEELD
KOHLBRÜGGES LEZING VAN GENESIS 1:27:
ACHTERGROND EN INVLOED
OP ZIJN THEOLOGIE

DEFINITIEF

D.A. Burggraaf
Student ID 1700197
Masterthesis
Begeleider: Prof. dr. Markus Matthias
25 september 2019

INHOUD

1.	INLEIDING	1
1.1.	Onderwerp	1
1.2.	Afbakening onderwerp	2
1.3.	Status quaestionis	2
1.4.	Status quaestionis - samenvatting	6
1.5.	Onderzoeksvraag en verantwoording onderzoeksmethode	7
1.6.	Vervolg	8
2.	TIJDSBEPALING	9
2.1.	Algemeen	9
2.2.	Datering: eerste verkenning	9
2.3.	Datering: versmalling	13
2.4.	Datering: verdere inperking	14
2.5.	Consequenties	15
2.6.	Vervolg	16
3.	GESCHAPEN IN GODS BEELD.....	18
3.1.	Algemeen	18
3.2.	Schepping	18
3.3.	Zondeval	19
3.4.	Herstel	21
3.5.	Richting onderzoek	22
3.6.	Vervolg	22
4.	CONTEXT: LEVEN VAN KOHLBRÜGGE - FILOSOFIE	24
4.1.	Van 1803 - 1822	24
4.2.	Intermezzo: Duitse idealisme	25
4.3.	Afweging	27
4.4.	Waardering	29
5.	CONTEXT: LEVEN VAN KOHLBRÜGGE - THEOLOGIE	31
5.1.	Van 1823 - 1826	31
5.2.	Intermezzo: Beeld van God bij Luther en Calvijn en nadere reformatie	32
5.3.	Afweging	35
6.	CONTEXT: LEVEN VAN KOHLBRÜGGE - NEOLOGIE	36
6.1.	Van 1826 - 1827	36
6.2.	Intermezzo: Neologie	38
6.3.	Afweging	41
7.	CONTEXT: LEVEN VAN KOHLBRÜGGE - REVEIL	42
7.1.	Van 1828 - 1833	42

7.2.	Intermezzo: Reveil	42
7.3.	Van 1833-1845	43
7.4.	Afweging	45
7.5.	Vervolg	45
8.	CONTEXT INGEZOOMD: ELBERFELD 1833-1834.....	46
8.1.	Algemeen	46
8.2.	Opwekkingsprediker Jörgens	47
8.3.	Methodisme in Elberfeld	49
8.4.	Intermezzo: Beeld van God bij John Wesley	50
8.5.	Agende-strijd	52
8.6.	Afweging	55
9.	CONTEXT INGEZOOMD: REVEIL IN UTRECHT 1834-1836.....	58
9.1.	Algemeen	58
9.2.	Kohlbrügge en blad Nederlandsche stemmen	58
9.3.	Artikel Nederlandsche Stemmen	60
9.4.	Intermezzo: Augustinus	63
9.5.	Afweging	64
9.6.	Vervolg	65
10.	VERGELIJKING KOMMAPREEK – VERKLARING ROM 7.....	67
10.1.	Algemeen	67
10.2.	Teksten	68
10.3.	Wet	68
10.4.	Vlees	69
10.5.	Intermezzo: Da Costa	72
10.6.	Streven naar herstel	73
10.7.	Herstel	75
10.8.	Afweging	76
10.9.	Doorkijk	77
11.	ANALYSE.....	78
11.1.	Algemeen	78
11.2.	Samenvatting	78
11.3.	Naar een hypothese	80
11.4.	Hypothese: Rationeel verklaringsmodel	81
11.5.	Hypothese: Teleologisch verklaringsmodel	84
12.	AFWEGING EN CONCLUSIE.....	85
12.1.	Algemeen	85
12.2.	Afweging	85
12.3.	Conclusie	86
BIBLIOGRAFIE.....		88

1. INLEIDING

1.1. Onderwerp

Vanuit een persoonlijke worsteling hoe over “levensheiliging” te preken ben ik al langer geboeid door H.F. Kohlbrügges visie op de dankbaarheid (als in de driedeling “ellende – verlossing – dankbaarheid” van de Heidelberger catechismus) en levensheiliging. Eerder wijdde ik mijn bachelorscriptie, met als titel “het leven der dankbaarheid bij H.F. Kohlbrügge”, aan dit onderwerp.¹ In die bachelorscriptie stelde ik mijzelf de vraag hoe Kohlbrügge het *tertius usus legis* concreet invult. Als conclusie noteerde ik m.b.t. Kohlbrügges visie: “Door de handhaving van de wet tegen zichzelf, blijft de gerechtvaardigde in eigen oog een onheilige. De dankbaarheid ontstaat waar beleefd en geloofd wordt dat het in Gods ogen, om Christus wil en gewerkt door de Heilige Geest, anders is. Dankbaar leven is leven uit *dat* geloof, in liefde tot God en de naaste.”² In deze bachelorscriptie blijkt het belang van Romeinen 7:14 voor de theologie van Kohlbrügge. In een boekje van T. van Es (een als Kohlbrügge kenner bekend staande auteur uit orthodox christelijke hoek) wordt echter gesproken over een ander vers, Genesis 1:27, dat van doorslaggevende betekenis zou zijn voor het verstaan van de theologie van Kohlbrügge.³ Kohlbrügge

---

¹ Dirk. A. Burggraaf, “Het leven der dankbaarheid bij H.F. Kohlbrügge” (ETF, 2017).

² Ibid., 36.

³ H.F. Kohlbrügge en T. van Es, *In zijn beeld* (Kampen: De Groot Goudriaan, 2005), 18.

vertaalt daar niet dat de mens *naar* Gods beeld geschapen is, maar *in* Gods beeld.⁴ In deze masterthesis wil ik nagaan wat de invloed van deze lezing is op Kohlbrügges visie op levensheiliging.

1.2. Afbakening onderwerp

Het geschapen zijn *in* Gods beeld in plaats van *naár* Gods beeld maakt intuïtief een groot verschil als het gaat om de *brón* van levensheiliging en daarom ook in de manier waarop naar heiliging gekeken wordt. Als immers, naar mijn eigen op dit moment van schrijven nog niet onderbouwde interpretatie van de gevolgen van Kohlbrügges lezing, al in de “staat der rechtheid” het beeld van God niet *in* de mens maar *daarbúiten* ligt, dan moet dat ook gelden voor de mens die in die staat hersteld wordt. De vraag naar levensheiliging spitst zich, aansluitend op de vraagstelling van mijn bachelorscriptie, toe in het *tertius usus legis*, het derde gebruik der wet, te verstaan als: Het gebruik van de wet als regel der dankbaarheid.

1.3. Status quaestionis

Het meest uitgebreid komt Kohlbrügges lezing “geschapen in Gods beeld” aan de orde in een studie van Dr. W. Aalders.⁵ In deze op zich al beperkte uiteenzetting

---

⁴ Ibid., 19.

⁵ W. Aalders, “Het beeld Gods in Kohlbrügge’s theologie”, in *Hermann Friedrich Kohlbrugge (1803-1875): zijn leven, zijn prediking, zijn geschriften: een bundel studies*, onder redactie van W. Aalders en D. van Heyst (Den Haag: Voorhoeve, 1976), 111–22.

over dit onderwerp, komt de specifieke relatie ervan tot de levensheiliging alleen impliciet aan de orde. Aalders legt de betekenis van Kohlbrügges “in het beeld Gods” in een eigen metafoor uit als “opgenomen zijn in de wolk van de heerlijke tegenwoordigheid Gods”.⁶ Zo, in het beeld Gods, leert Kohlbrügge volgens Aalders, was de eerste Adam voor de zondeval.⁷ Zo, in het beeld Gods en dus opgenomen in de “wolk der heerlijkheid” is ook de tweede Adam, Christus.⁸ Aalders interpreteert dit zo dat Christus de gevallen mens terugbrengt “uit de Wet in het Woord”.⁹ In Christus krijgt de mens weer een geopende toegang om opgenomen te worden in het beeld van God.¹⁰ “Het beeld Gods is dan weer het eigenlijke leven van de menselijke ziel geworden”.¹¹ Wat dit alles betekent voor Kohlbrügges visie op de levensheiliging, wordt door Aalders niet concreet gemaakt. In het proefschrift van dr. A. de Reuver, waarin hij Kohlbrügges geloofsopvatting vergelijkt met die van de reformatie en de nadere reformatie, komt de lezing van Gen. 1:27 alleen zijdelings als

---

⁶ Ibid., 114.

⁷ Ibid., 115.

⁸ Ibid., 120.

⁹ Ibid., 121.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid., 122.

een mededeling aan de orde.¹² De Reuver stelt dat bij Kohlbrügge de ellende van de mens daarin bestaat dat hij door de zondeval “is uitgetreden uit het Woord van God, synoniem met het uittreden uit Gods beeld en het verlies van God zelf.”¹³

Rechtvaardigmaking en heiliging houdt Kohlbrügge heel dicht bij elkaar, stelt de Reuver verder, ze vormen samen het ene ondeelbare genadegeschenk in de geloofsgemeenschap met Christus.¹⁴ De Reuver acht het *tertius usus legis* bij Kohlbrügge echter voluit “niet terminologisch maar wel materieel”, in Kohlbrüggens leer present.¹⁵ De Reuver geeft daarin dus geen historische onderbouwing maar een eigen theologische interpretatie van Kohlbrüggens leer op dit punt. Hij vat die interpretatie vervolgens samen door te stellen dat bij Kohlbrügge de heiliging alleen waarachtig is wanneer men bij de genade van Christus blijft.¹⁶ Hoe de heiliging verder vorm krijgt en de concrete relatie tussen heiliging en Kohlbrüggens lezing van Gen. 1:27, behandelt De Reuver niet specifiek. Op niet-wetenschappelijk niveau is er het eerder aangehaalde boekje van T. van Es, waarin Kohlbrüggens lezing van Gen. 1:27 vrij uitvoerig aan de orde wordt gesteld. De relatie ervan tot Kohlbrüggens visie op de levensheiliging blijft ook hier beperkt tot enkele opmerkingen in het kader van

---

¹² A. de Reuver, *Bedelen bij de bron: Kohlbrugge's geloofsopvatting vergeleken met Reformatie en Nadere Reformatie* (Zoetermeer: Boekencentrum, 1992).

¹³ Ibid., 11.

¹⁴ Ibid., 239.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid., 252.

de gehele heilsorde.¹⁷ Van Es stelt dat de uitdrukkingen “In Christus zijn”, “in God zijn” en “in het Beeld zijn”, door elkaar gebruikt kunnen worden.¹⁸ Hij doet dat op basis van een citaat uit een brief van Kohlbrügge, waarin Kohlbrügge zegt dat we geschapen zijn “In Zijn Beeld...in de uitstraling van Zijn geestelijke volmaaktheid. In die uitstraling...zijn wij gesteld, in Christus Jezus. Die uitstraling...is de Heilige Geest.”¹⁹ Van Es volgt in zijn beoordeling van deze dingen de aan Kohlbrügge theologisch verwante Eduard Böhl (1836-1903) en citeert deze laatste samenvattend: “Het Beeld is de afstraling van Gods wezen, waarin de geschapen mens opgenomen en geborgen is.”²⁰ De afstraling van Gods wezen beschrijft Van Es daarbij “niet als gave in de mens maar als een levensruimte om de mens”.²¹ Van Es stelt verder dat bij Kohlbrügge bekering gelijk staat aan het terugkeren in het Beeld Gods.²² Hij citeert daarbij Kohlbrügge: “Christus is het Beeld Gods, wat Christus in de Heilige Geest van het Beeld Gods aan ons meedeelt, dat heet de nieuwe mens.”²³ Dit meedelen betekent volgens Kohlbrügge niet dat God iets als eigendom aan de mens geeft. Van

---

¹⁷ H.F. Kohlbrügge en Es, *In zijn beeld*, 51–56.

¹⁸ *Ibid.*, 15.

¹⁹ *Ibid.*, 20.

²⁰ *Ibid.*, 21.

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*, 27.

²³ *Ibid.*, 34.

Es citeert Kohlbrügge verder: “Opdat wij ons niet inbeelden, dat wij na de wedergeboorte het eigendommelijke van het Beeld Gods in onze hand hebben...houdt de Apostel steeds dit voor: ‘in Christus Jezus’”.²⁴ Van Es concludeert: “Heiliging is geen proces waar wij aan mee moeten werken, dat zou ons weer buiten het Beeld brengen. Nee, God zaligt en wel volkomen, ook in de heiliging”.²⁵ Met betrekking tot de wet concludeert Van Es dan dat Kohlbrügges visie bevrijdt van krampachtigheid.²⁶

1.4. Status quaestionis - samenvatting

Op basis van het voorgaande kan de *status quaestionis* als volgt worden samengevat: De visie van Kohlbrügge op Gen 1:27 kan zo worden verstaan:

- 1) In Christus krijgt de mens weer een geopende toegang om opgenomen te worden in het beeld van God, Hij brengt de mens terug uit de wet in het Woord (Aalders);
- 2) Het *tertius usus legis* is bij Kohlbrügge niet terminologisch maar wel materieel present. De heiliging is echter alleen waarachtig wanneer men bij de genade van Christus blijft (De Reuver);
- 3) Heiliging is geen proces waar wij aan mee moeten werken, dat zou ons weer buiten het Beeld brengen, Kohlbrügges visie bevrijdt van krampachtig omgaan met de wet (Van Es).

Geen van de auteurs maakt duidelijk a) wat Kohlbrügge precies bedoelt met “geschapen in zijn beeld”; b) welke betekenis deze lezing had voor de ontwikkeling

---

²⁴ Ibid., 34-35.

²⁵ Ibid., 56.

²⁶ Ibid., 60.

van Kohlbrügges theologie en c) hoe Kohlbrügges lezing van Gen. 1:27 concreet doorwerkt in zijn visie op de levensheiliging en het *tertius usus legis*. De *status quaestionis* overziende kan onderzoek naar dit onderwerp naar verwachting een essentieel bijdrage leveren voor het verstaan van de bijzondere theologie van Kohlbrügge.

1.5. Onderzoeksvraag en verantwoording onderzoeksmethode

De hoofdvraag van de masterthesis kan als volgt worden geformuleerd:

Kan Kohlbrügges lezing van Gen. 1:27 een sleutel zijn in het begrijpen van Kohlbrügges opvatting van levensheiliging en het *tertius usus legis*, en zo ja, hoe?

In de aanloop naar deze scriptie is daarbij gekozen voor een kerkhistorische benadering van het onderzoek. Gepoogd zal worden Kohlbrügges theologie in een historisch kader te plaatsen en te verklaren op basis van een intentioneel verklaringsmodel.²⁷ Vanuit een deelnemersperspectief probeer ik te doorgronden waarom Kohlbrügge met zijn achtergrond, in zijn context komt tot zijn visie op levensheiliging en welke rol zijn lezing van Genesis 1:27 daarin kan hebben gespeeld. Om dit te bereiken zal gewerkt worden volgens de vier-fase interpretatie zoals Johan Gustav Droysen die aangeeft:²⁸

- 1) Pragmatische interpretatie. Middels bronnenverzameling en –kritiek wordt bepaald wat werkelijk gebeurd is;
- 2) Interpretatie van de voorwaarden: Alle omstandigheden van mentale, materiële, technische en geografische aard worden meegenomen in de interpretatie;

---

²⁷ Chris Lorenz, *De constructie van het verleden: een inleiding in de theorie van de geschiedenis*, 5., herziene en uitgebreide druk (Amsterdam: Boom, 1998), 84.

²⁸ Ibid., 79–83.

- 3) Psychologische interpretatie: De historicus probeert zich te verplaatsen in de motieven en geest van het onderzoeksobject;
- 4) Interpretatie van de ideeën. Doorgronden tijdgeest en de relatie tussen die tijdgeest en handelende individu.

Vertaald naar concrete stappen voor mijn onderzoek betekent dit:

- 1) Verzameling van uitspraken van Kohlbrügge over de onderwerpen levensheiliging en Genesis 1:27; Plaatsen van deze geschriften in een tijdlijn; Bepalen of er een ontwikkeling plaats vindt en bepalen of er scharnierpunten zijn;
- 2) In beeld brengen levensloop van Kohlbrügge: geografische positie, kerkelijke positie, momenten van inzicht in de tekst Gen. 1:27, enz.;
- 3) Op basis van de veronderstelde mogelijkheid tot verwisselbaarheid van het subject interpreteren van de gegevens en bezien welke *rationele afwegingen* of *teleologische motieven* Kohlbrüggés visie op levensheiliging kunnen verklaren;
- 4) Verbanden leggen met de filosofische en theologische zienswijzen van die tijd, zowel de toen actuele als die in de achtergrond van Kohlbrügge een rol spelen; Interpreteren van de invloed daarvan op Kohlbrüggés theologie.

1.6. Vervolg

In het volgende hoofdstuk begin ik het onderzoek door na te gaan wanneer Kohlbrügge tot zijn vertaling van Gen. 1:27 kwam, of er een ontwikkeling plaats vond en of er in die ontwikkeling scharnierpunten aan te wijzen zijn.

2. TIJDSBEPALING

2.1. Algemeen

Het meest uitgebreid gaat Kohlbrügge in op de betekenis van zijn vertaling van Gen. 1:27 in een preek die hij hield op 26 Juni 1869.²⁹ Kohlbrügge was toen 66 jaar oud. Dat Gen. 1:27 op deze manier gelezen kan worden had hij echter al veel eerder ontdekt. In het kader van onze onderzoeksvraag is het belangrijk na te gaan wáanneer Kohlbrügge precies tot zijn vertaling van Genesis 1:27 kwam. Met dat gegeven kan het verdere onderzoek zich toespitsen op de periode die aan die ontdekking vooraf gaat. In dit hoofdstuk probeer ik daarom op basis van een literatuurstudie meer over de datering van de vertaling te weten te komen.

2.2. Datering: eerste verkenning

In een brief aan Hermannus van Heumen te Utrecht d.d. 5 November 1839 schrijft Kohlbrügge over de tegenstelling tussen Gen. 1:27 en Gen. 5:3.³⁰ In deze brief legt Kohlbrügge het waarom van zijn lezing van Gen. 1:27 uit. Hij wijst er daarbij op dat ook de kanttekeningen bij de Statenvertaling melding maken van de mogelijkheid te vertalen als “in Zijn beeld”.³¹ Verder schrijft hij dat hij eerder op de

---

²⁹ Preek opgenomen in: H.F. Kohlbrügge, *God is getrouw, 15 preken deel 2* (Middelburg: Stichting De Gihonbron, 2011), 9–13.

³⁰ Brief opgenomen in: H.F. Kohlbrügge en Es, *In zijn beeld*, 157–58.

³¹ *Ibid.*, 157.

mogelijkheid van deze vertaling geweest was: “Op die van in kwam ik door iemand, die met mij sprak, gelijk de Joden met onze Heere, Joh. 6 en 8, en die mij onder andere toevoegde: —Gij zult toch niet zeggen, dat God de mens in Zijn beeld gemaakt heeft! Ik had hier niet om gedacht maar mij dadelijk het Hebreeuws herinnerende, sloeg ik voor hem de Kanttekening op, zonder dat ik die kende, waarop hij verstomde. En toen ik hem rekenschap vroeg, waarom dat —in een beeld niet goed was, bleef hij mij het antwoord schuldig; hoe ik er ook op drong, hij kon mij dat niet zeggen. Hij is een groot vriend van Van Ammes en gaat met het zakje rond in de kerk. Van beroep een loodgieter.”³² Van belang in het voorgaande zijn in elk geval twee dingen. Het eerste is dat duidelijk is dat het moment van “ontdekken” van de vertaling van Gen. 1:27 in deze brief wordt aangewezen. Het tweede is dat het belangrijk is na te gaan wat Kohlbrügge bedoelt met de woorden “die met mij sprak, gelijk de Joden met onze Heere, Joh. 6 en 8”. Naslaan van deze Bijbelgedeelten leert dat het in die hoofdstukken gaat om gesprekken waarin de Joden de Heere ongelovig bevragen op Zijn identiteit en onderwijs. Kernverzen zijn Joh. 6:41 en Joh. 6:8: *De Joden dan morden over Hem, omdat Hij gezegd had: Ik ben het brood dat uit de hemel neergedaald is* (Joh. 6:41) en *Zij zeiden dit om Hem te verzoeken, opdat zij iets hadden om Hem aan te klagen* (Joh. 6:8). Als Kohlbrügge dus zegt dat met hem gesproken werd “gelijk de Joden met onze Heere”, lijkt hij daarmee te bedoelen dat het gesprek er om draaide hem te vangen op zijn woorden, vanuit een onvrede met eerdere uitspraken

---

³² Ibid.

van hem. Zo moet Kohlbrügge het in elk geval beleefd hebben. De duiding “gelijk de Joden met de Heere”, geeft in elk geval aan dat het gesprek waar hij op doelt niet vriendschappelijk was. Omdat Kohlbrügge een vijandige houding aan lijkt de duiden, is het aannemelijk dat het gesprek plaatsvindt ná de breuk met de Utrechtse vrienden van het Reveil.³³ De afscheiding kreeg in Utrecht op 9 september 1835 met de afscheiding van de eerste hervormde gemeenteleden concreet gestalte.³⁴ Hoe *het beeld van God* ter sprake is gekomen wordt uit de brief niet duidelijk. Interessant is verder de aanleiding van de brief: Kohlbrügge beantwoordt vragen die Van Heumen gesteld had over zijn boekje over Romeinen 7, “Het zevende hoofdstuk van Paulus' brief aan de Romeinen in uitvoerige omschrijving”, dat verscheen in het jaar 1839.³⁵ In dit boekje schrijft Kohlbrügge bij de behandeling van Rom. 7:14 het volgende: “God schiep den mensch, in zijnen beelde en naar zijne gelijkenisse schiep hij hem. De mensch is verloren uit eigen vrijen wil, door verleiding des Satans. Hij verloor - niet het beeld Gods, maar hij verloor - God; en nadat hij ongehoorzaam geworden was, heet God hem „vleesch”, en zijn doen „kwaad, zonde”.³⁶ Op de verhouding

---

³³ Zie voor de context en plaats van het Reveil in de biografie van Kohlbrugge hfdst. 7 van deze scriptie.

³⁴ G.J. Kok, “Van Afscheiding tot Kerksplitsing – en daarna in gereformeerd Utrecht”, 2016, <https://gereformeerdekerken.info/2016/11/28/van-afscheiding-tot-kerksplitsing-en-daarna-in-gereformeerd-utrecht/>.

³⁵ In 1840 uitgegeven in Nederland onder de titel: H.F. Kohlbrügge, *Het zevende kapittel van den brief van Paulus aan de Romeinen in eene uitvoerige omschrijving*, vertaald door H. van Heumen (Amsterdam: J. Ruysendaal, 1840).

³⁶ *Ibid.*, 64.

tussen beeld en gelijkenis zal ik nader ingaan in par. 3.3. Voor nu is van belang dat Kohlbrügge in de aanhef van de brief refereert aan de ontvangst van dit boekje door Van Heumen.³⁷ In de verdere brief verwijst hij namelijk naar paginanummers ervan.³⁸ Van Kohlbrügges ontdekking van de vertaling van Gen. 1:27 kan dus met zekerheid worden vastgesteld dat deze vóór 5 November 1839 ligt.

Aanknopingspunt voor een nadere datering van Kohlbrügges ontdekking lijkt alleen de naam Van Ammes te zijn. Kohlbrügge noemt hem ook in een brief aan U.P. van Verschuer gedateerd 4 mei 1834: “De grote Van Ammes, de Utrechtse De Goede, is ook tegen mijn tweede preek, evenwel heeft hij, schoon hij gezegd had dat ik wel bij hem komen moest, na lang wachten laatstleden zondag bij mij aangescheld, ik was niet thuis.”³⁹ Ik maak hier uit op dat de “iemand” die Kohlbrügge op zijn lezing van Gen. 1:27 leidde, iemand uit de Utrechtse kring geweest moet zijn. Dat betekent dat de datering van Kohlbrügges ontdekking moet liggen na 1830.⁴⁰ Op basis van de brief aan Van Heumen kan dan met voldoende zekerheid gezegd worden dat de ontdekking van de vertaalwijze van Gen. 1:27 ligt tussen 1830 en 5 november 1839.

---

³⁷ H.F. Kohlbrügge en Es, *In zijn beeld*, 150.

³⁸ *Ibid.*, 154.

³⁹ H.F. Kohlbrügge, *Hoogst belangrijke briefwisseling* (Middelburg: Stichting De Gihonbron, 2010), 97.

⁴⁰ Lic. Hermann Klugkist Hesse, *Hermann Friedrich Kohlbrugge, levensbeschrijving*, vertaald door J. van der Haar (Middelburg: Stichting De Gihonbron, 2017), 232.

2.3. Datering: versmalling

Om binnen de periode 1830-1839 tot een meer precieze bepaling van het ontdekkingsmoment te komen, is een honderdtal digitaal beschikbare persoonlijke brieven uit de periode 1823 – 1851 digitaal gescand op het voorkomen van de uitdrukking “in het beeld” of “naar het beeld”. De gevonden treffers zijn vervolgens bezien op relevantie voor mijn onderzoek. Naast de vermeldingen daarvan die de al gevonden tijdsbepaling bevestigen, zoals een brief aan Drost van 12 maart 1844 waarin hij uitgebreid in gaat op het geschapen zijn in Gods beeld en de betekenis daarvan voor de wedergeboorte,⁴¹ zijn er een aantal brieven die de tijdsbepaling kunnen preciseren. In een brief aan zijn moeder, geschreven vanuit Utrecht op 6 januari 1831, spreekt Kohlbrügge nog duidelijk over vernieuwing náár Gods beeld: “het is de Geest van de Heere HEERE alleen, die in het hart grijpt, hetzelve, vermorzelende door de geweldige hamer van de wet, om het opnieuw te vernieuwen *naar het beeld* van de Onzienlijke.”⁴² Niet van belang voor de dateringskwestie maar wel goed om op te merken: De tegenstrijdigheid tussen *beeld* en *Onzienlijke*, geeft aan dat Kohlbrügge in elk geval spreekt over een geestelijke gelijkenis. In een brief met de aanhef “Veelgeliefde Vrienden in de Heere!” geschreven in Utrecht op 6 Mei 1836, schrijft Kohlbrügge: “De mens, geschapen *in het Beeld* en gelijkenis Gods is door

---

⁴¹ H.F. Kohlbrügge, *Gouden appelen in zilveren gebeelde schalen - diverse brieven*, vol. 2 (Middelburg: Stichting De Gihonbron, 2010), 25–30.

⁴² H.F. Kohlbrügge, *Door zijne wonden is ons genezing geworden: brieven van dr. H.F. Kohlbrugge uit het Kohlbrugge-archief te Utrecht* (Leiden: Groen, 1990), 29.

ongehoorzaamheid van God afgevallen”⁴³ en “God schiep de mens *in Zijn beeld* en gelijkenis”⁴⁴ Op basis van deze brieven kan de tijdsbepaling worden versmald van tussen 1830 en 5 november 1839 tot ergens tussen 6 januari 1831 en 6 mei 1836.

2.4. Datering: verdere inperking

Een nog verder inperking van het moment waarop Kohlbrügge tot zijn vertaling van Gen. 1:27 kan hypothetisch gevonden worden vanuit het *argumentum ex silentio*. In zijn bekende preek over Rom. 7:14 (hierna zal ik deze steeds aanduiden als *de kommapreek*), gehouden op 31 juli 1833, spreekt Kohlbrügge nergens over het beeld van God.⁴⁵ Ook in de briefwisseling met Da Costa, naar aanleiding van de preek over Rom. 7:14, spreekt hij nergens over zijn lezing van Gen. 1:27. Het beeld Gods komt eenmaal ter sprake in een brief die ondertekend is met “Te Elberfeld en Utrecht, 11 Februari 1834”.⁴⁶ In het kader van de vernieuwing van de mens schrijft Kohlbrügge dan: “De Geest van de Heere maakt de vernieuwde al heerlijker *naar het Beeld* van Christus (2 Cor. 3:18). De nieuwe mens wordt vernieuwd *naar het evenbeeld* Desgenen, Die hem geschapen heeft (Col. 3: 10).”⁴⁷ Aangezien het hier gaat om

---

⁴³ H.F. Kohlbrügge, *Gouden appelen in zilveren gebeelde schalen - 100 brieven aan diverse personen*, vol. 1 (Middelburg: Stichting De Gihonbron, 2010), 30.

⁴⁴ Ibid., 1:32.

⁴⁵ H.F. Kohlbrügge, *Hoogst belangrijke briefwisseling*, 58.

⁴⁶ Ibid., 57.

⁴⁷ Ibid., 43.

letterlijke Schriftcitaten, zeggen deze uitspraken echter niets over Kohlbrügges lezing van Gen. 1:27. Zijn zwijgen erover in de brieven aan Da Costa is niet goed voorstelbaar, als deze lezing op dat moment al belangrijk voor Kohlbrügge was. Op basis van het *argumentum ex silentio* kan de tijdsbepaling dan toch verder worden versmald tot ná 11 februari 1834. De tijdsbepaling wordt dan van tussen 6 januari 1831 en 6 mei 1836 verder versmald tot tussen 11 februari 1834 en 6 mei 1836.

2.5. Consequenties

De gevonden tijdspanne waarbinnen Kohlbrügge tot zijn vertaling van Gen. 1:27 gekomen is, heeft twee belangrijke gevolgen. Het eerste is dat Dr. J. Lonkhuizen wat de grote lijnen betreft gelijk heeft als hij stelt dat Kohlbrügges scheppingsvisie in volgorde kwam na zijn beschouwing van de heiligmaking: “Dat de volgorde zo is, dat vanuit Kohlbrügges beschouwing over de heiligmaking bovengenoemd beginsel ook nawerkt in de beschouwing van de schepping van de mensen en niet omgekeerd blijkt ook historisch.”⁴⁸ Dat ook zijn nu volgende onderbouwing voor deze stelling is terecht is, heb ik hiervoor aangetoond: “Het is aanvankelijk alleen met zijn voorstelling van de heiligmaking dat Kohlbrügge met de Gereformeerden van zijn tijd in conflict komt. Uit de brieven blijkt dat Kohlbrügge aanvankelijk er niet op gelet had, dat het Hebreeuws ook kan vertaald worden door: *in het beeld*. Eerst toen een van de afgescheidenen in Utrecht bij een bezoek met hem in dispuut geraakte en

---

⁴⁸ Dr. J. Van Lonkhuizen, *Dr. H. F. Kohlbrügge en zijn prediking* (Middelburg: Stichting De Gihonbron, 2010), 51.

zeide: “gij zult toch niet zeggen: dat God de mens *in* Zijn beeld geschapen heeft”, kwam hij er toe.”⁴⁹ Over het waarom van het bezwaar van de afgescheiden tegen zo’n lezing wordt ingegaan in hfdst. 9. Voor nu is van belang dat Lonkhuizen dus verwijst naar de hiervoor al genoemde brief aan Van Heumen. Het tweede is dat het belang van deze volgorde sterk wordt gerelativeerd door de korte tijd die tussen de kommapreek en de lezing van Gen. 1:27 ligt. In de gevonden tijdspanne is dat minimaal 6 maanden tot maximaal 2,5 jaar. Voor alles wat Kohlbrügge geschreven heeft ná 6 mei 1836 zal in zijn denken zowel Rom. 7:14 (het belang daarvan werd al duidelijk in de inleiding in par. 1.1.) als Gen. 1:27 (in zijn specifieke vertaling) een rol spelen. Verder geeft de datering aan dat de ontwikkeling van zijn denken over Gen. 1:27 plaatsvond in Utrecht, dus na zijn eerste korte verblijf in Elberfeld in 1833.

2.6. Vervolg

Voor het vervolg van deze thesis geven voorgaande paragrafen sturing aan het onderzoek. In het onderzoek naar het doorwerken van Gen. 1:27 in Kohlbrüggés theologie kan een vergelijking tussen zijn kommapreek en zijn boekje over Rom. 7 heel waardevol zijn. Er is met voldoende zekerheid vastgesteld dat de ontdekking van de vertaalwijze van Gen. 1:27 in tijd tussen het schrijven van deze twee door Kohlbrügge in ligt. De vertaalwijze van Gen. 1:27 is voor Kohlbrügge bij het schrijven van zijn boekje over Rom. 7 nog vers. Verder is het belangrijk op te merken dat ik mij, als het gaat om de directe context van Kohlbrüggés vertaling van Gen. 1:27,

---

⁴⁹ Ibid.

moet richten op de periode tot 1839. Het onderzoek is daarmee wat tijd betreft in de lengte begrensd. Omdat ik ook in de breedte een begrenzing nodig heb, zal ik in het volgende hoofdstuk eerst nagaan wat Kohlbrügge verstaat onder het geschapen zijn *in Gods beeld*.

3. GESCHAPEN IN GODS BEELD

3.1. Algemeen

In dit hoofdstuk ga ik na wat Kohlbrügge bedoelt met het geschapen zijn *in Gods beeld*. Voor een gerijpte uitleg daarvan zou ik kunnen kijken naar de al eerder genoemde preek over dit onderwerp van 26 Juni 1869. Omdat ik echter op zoek ben naar de meer directe aanleiding en context van zijn vertaling van Gen. 1:27, maak ik gebruik van de eveneens hiervoor al genoemde brief aan Hermannus van Heumen te Utrecht d.d. 5 November 1839. Dit is de vroegst gevonden bron waarin Kohlbrügge uitlegt wat hij met *in Gods beeld* bedoelt, geschreven op een moment dat de ontdekking van de specifieke vertaling ook voor Kohlbrügge nog vers was.

3.2. Schepping

In zijn brief aan Van Heumen legt Kohlbrügge uit wat hij verstaat onder het beeld van God: “Wat is dan ‘beeld’? Verstaanbaar genoeg uit het omgekeerde: Adam kreeg een zoon in zijn beeld. Als de mens wat maken wil, stelt hij zich eerst een beeld voor en maakt dan zijn meesterstuk naar dat beeld dat hij in zijn fantasie heeft. Hij kan niet in het beeld maken, omdat hij stoffelijk is en wat hij daarnaar maakt, is een onbezield iets, *materia sine spiritu* [stof zonder geest], en zonder geestelijke hoedanigheden. Maar God, zijnde Geest, had in Zijn Wezen en in Zijn uitlating en uitstraling van Zijn volmaaktheid Zelf een beeld; en in dat beeld schiep Hij de mens. Was hij [slechts] naar dat beeld gemaakt, dan had zijn kennen van goed en kwaad toch nooit zijn geluk staat kunnen verstoren, en die staat was nooit

afhankelijk geweest van het blijven of niet-blijven onder God en Zijn gebod.”⁵⁰ Deze uitleg van Kohlbrügge maakt niet in één oogopslag duidelijk wat hij dan precies bedoelt. Als ik probeer deze uitleg van Kohlbrügge in eigen woorden te vertalen, dan zegt hij: Geschapen zijn *naar* het beeld, dat is geschapen naar het model dat God zich voorstelde. Maar geschapen zijn *in* het beeld, dat is geschapen zijn in directe verbondenheid met God. Geschapen zijn *naar Gods beeld* betekent een beeld in je hebben, een inklevende eigenschap welke je niet meer kwijt kan raken. Maar geschapen zijn *in Gods beeld* is alleen blijvend zolang je in de verbondenheid met God blijft. Waar bij de omschrijving van de *Status quaestionis* al duidelijk werd dat Aalders, De Reuver en Van Es terugvallen op metaforen om duidelijk te maken wat Kohlbrügge bedoelt, wordt nu duidelijk waarom ze dat doen. Het lijkt onvermijdelijk dat te doen en ik zie ook geen andere manier om Kohlbrüggens denken duidelijk te maken. Met een eigen metafoor: Geschapen zijn in het beeld betekent als het ware geschapen zijn in de zon. Niet lijkend op de zon, niet zelf warm, niet zelf lichtgevend, maar levend in de warmte en het licht van de zon. En zolang je in de zon blijft, toch ook zelf warm en licht reflecterend.

3.3. Zondeval

Na deze heel bondige uitleg over wat het beeld inhoudt als het over de schepping gaat, maakt Kohlbrügge duidelijk wat het gevolg van de zondeval is geweest: “God schiep de mens *in* Zijn beeld, *als* zijn gelijkheid. Zo Hoofdstuk 1. en

---

⁵⁰ H.F. Kohlbrügge, *God is getrouw, 15 preken deel 2*, 15.

hoofdstuk 5 vers 1. Hij maakte hem in gelijkheid Gods. 'Adam kreeg een kind *in* zijn gelijkheid' *als* zijn beeld. Zó hoofdstuk 5: 3. Bij het eerste ziet men de aard van des mensen bestaan of (aan)zijn vóór de val, het was geheel in, bij en onder God, in afhankelijkheid van God, en in die afhankelijken staat lag opgesloten en er straalde uit voort, dit: 'als zijn gelijkheid' of 'naar zijn gelijkenis'.⁵¹ In deze laatste dubbele punt wordt veel gezegd. Kohlbrügge stelt dat 'het naar zijn gelijkenis' zijn, voortkomt uit het in het beeld van God zijn. Verlies van het een, het beeld, betekent dus het verlies van het ander, de gelijkenis. Kohlbrügge schrijft verder: "Bij het laatste ziet men dat: 'Adam kreeg een kind in zijn gelijkheid' hetzelfde zegt wat David Psalm 51, en wat Paulus leert Rom. 5; en bij dat: 'als zijn beeld' of 'naar zijn beeld'[ziet men] Seth individueel, vrij onafhankelijk van God, dat is van God af, voor eigen rekening en verantwoording liggende af van God en van Adam, zoals elk mens voor zichzelf opkomt, en precies geen ander is dan Adam, van God af. En zelfstandig doende wat hij doet. Verschrikkelijke toestand! Zulke onafhankelijkheid, zulk zelfbestaan, zulke zelfstandigheid zulk zijn van-God-af, zulke vrijheid is niet-zijn is: dood."⁵² Mijn eigen metaforische voorstelling van het zijn in de zon of daarbuiten kan ook hier worden gehandhaafd: Wie in de zon is, is licht. Wie uit de zon is, is in het donker.

---

⁵¹ Ibid., 16.

⁵² Ibid.

3.4. Herstel

Over het herstel na de val schrijft Kohlbrügge: “Als er staat: —Wij derven de heerlijkheid Gods — (Rom. 3: 23) dan wordt er onder de ‘heerlijkheid Gods’ de uitstraling, uitgang, uitgieting van Zijn Geestelijke volmaaktheid of volmaaktheden verstaan. In die uitstraling, uitgieting zijn wij gesteld, geschapen, in Christus Jezus, de Heere van heerlijkheid. Die uitstraling uit God, waarvan de bron is in God, is geen dode uitstraling, is ook geen kracht of werking, die niet zelf God zou zijn, maar is de Heilige Geest, de Geest van heiligheid. In dezelve bevinden wij ons, gelijk die zich in ons bevindt als Geest van Christus en niet andere. Die uitstraling werkt door in het zichtbare, in het dagelijkse leven. Echter als ‘heerlijkheid Gods’ dit te benoemen, kwam vóór de val niet te pas. Want de heerlijkheid Gods kon zich eerst openbaren en handhaven na de val. Toen [in den beginne] heette het ‘beeld Gods’ en was hetzelfde als die ‘heerlijkheid’ en was toch wat anders.” Opnieuw is het niet eenvoudig te vatten wat Kohlbrügge precies bedoelt. Met gebruikmaking van de metafoor van het geschapen zijn in de zon, zou ik het als volgt verwoorden: De heerlijkheid van het zonlicht wordt pas duidelijk als er duister is waartegen het zichtbaar wordt. Doordat Kohlbrügge benadrukt dat het beeld, de uitstraling van God de persoon van de Heilige Geest is en zelfs Christus is, schiet de metafoor van de zon ook tekort. Om de metafoor staande te houden, moet je dan zeggen: Het zonlicht is de zon zelf. Het zonlicht wordt uitgegoten, maar nooit zo dat het zonder de bron, de zon, op zichzelf kan bestaan. Dit is overigens een zelfde spanning als in

het traditionele spreken over de triniteit aanwezig is: Eén wezen, drie personen, onderscheiden maar niet gescheiden.

3.5. Richting onderzoek

De hierboven gegeven korte uitleg van Kohlbrügge levert een aantal aandachtsvelden op. Het geschapen zijn in Gods beeld heeft raakvlakken met:

- Geschiedenis: Het scheppingsverhaal van Adam en Eva is voor Kohlbrügge een leidend gegeven in zijn spreken over het beeld van God;
- Filosofie: Het spreken over Gods beeld en de manier waarop de mens in schepping en herschepping aan God verbonden is, brengt Kohlbrügge tot het gebruik van filosofische bewoordingen
- Antropologie: De aard van de mens voor en na de val, de manier waarop de gevolgen van de val worden doorgegeven en de manier waarop herstel mogelijk is;
- Theologie: Schepping en herschepping zijn voor Kohlbrügge het werk van een drie-enige God, waarbij hij elke persoon in het ene Wezen in zijn spreken over schepping apart noemt. De spanning in het traditionele spreken over de drie-eenheid is in Kohlbrüggesscheppingsleer scherp aanwezig.

Voor het vervolgonderzoek geven deze aandachtsvelden, als vier hoekpunten van een raamwerk, enige richting aan de vanwege de omvang van deze scriptie onvermijdelijke noodzaak tot selectie van gegevens. Als we in het vervolg van het onderzoek kijken naar de levensloop van Kohlbrügge, moeten in elk geval onderwerpen die binnen dit raamwerk vallen, gezien worden op hun relevantie voor het onderwerp. De in het vorige hoofdstuk al gevonden begrenzing in tijd is daarmee uitgebreid met een begrenzing in de breedte van het onderzoek.

3.6. Vervolg

Nu ik weet wanneer Kohlbrügge tot zijn vertaling van Genesis 1:27 kwam en wat hij met de vertaling in Gods beeld bedoelde, is het, op zoek naar motieven en

intenties, van belang na te gaan wat aan de “ontdekking” van zijn vertaling vooraf ging. In de volgende hoofdstukken zal ik daarom de levensloop van Kohlbrügge in beeld brengen. Ik richt mij op de periode van de jonge Kohlbrügge tot en met de in hoofdstuk 2 gevonden tijdspanne. De chronologie van Kohlbrüggens levensloop volgend, zal ik onderwerpen die binnen het in voorgaande paragraaf beschreven raamwerk vallen, nader bezien door middel van toelichtende intermezzo's.

Aansluitend zullen deze steeds worden gewogen op hun (mogelijke) betekenis voor de lezing van Kohlbrüggens lezing van Gen. 1:27 zoals in dit hoofdstuk beschreven en de ontwikkeling in zijn denken.

4. CONTEXT: LEVEN VAN KOHLBRÜGGE - FILOSOFIE

4.1. Van 1803 - 1822

H.F. Kohlbrügge wordt geboren in Amsterdam op 15 augustus 1803 als zoon van een Duitse vader en een Nederlandse moeder.⁵³ Hoewel gedoopt in de Gereformeerde gemeente van de Westerkerk, ontving hij catechisatie van een Luthers predikant, doordat zijn vader zich aansloot bij de orthodoxe Hersteld-Evangelisch Lutherse gemeente.⁵⁴ Deze gemeente was ontstaan door een afscheiding van de Lutherse gemeente aldaar in 1791. Aanleiding was een toenemende controverse tussen “rechtzinnigen en mannen van het nieuwe licht”, waar met de laatsten aanhangers van het in Duitsland opkomende verlichtingsdenken worden bedoeld.⁵⁵ Bron voor de onenigheid was het preken van de deugd. De bij die afscheiding ontstane gemeente noemde zich “Hersteld Lutherse gemeente” en bestond uit 7500 zielen.⁵⁶ De nieuwe gemeente stond voor de prediking van het “zuivere woord Gods naar de leere van den onsterfelijken kerkhervormer Luther en onze onveranderde Augsburgsche Geloofsbelijdenis, volgens onze overtuiging, door daartoe wettig

---

⁵³ Lic. Hermann Klugkist Hesse, *Hermann Friedrich Kohlbrugge, levensbeschrijving*, 13.

⁵⁴ *Ibid.*, 16.

⁵⁵ H. J. Selderhuis en P. H. A. M. Abels, red., *Handboek Nederlandse kerkgeschiedenis*, 2. herz. ed (Kampen: Kok, 2010), 559.

⁵⁶ *Ibid.*

beroepene rechtzinnige Leeraars onder ons gepredikt en geleerd wordt.”⁵⁷

Kohlbrügge was dus van huis uit lid van een conservatieve orthodoxe kerk. Op de betekenis hiervan voor mijn onderzoek zal ik ingaan in het volgende hoofdstuk, waar wordt ingegaan op Kohlbrüggés theologische achtergrond. Als beoogd opvolger van zijn vader in de zeepfabriek, mocht Kohlbrügge toch naar school en het gymnasium.⁵⁸ Hij bleek een voorliefde voor oosterse talen (Hebreeuws, Arabisch, Syrisch e.d.) te hebben en studeerde filosofie aan het *Athenaeum* in Amsterdam en werd in 1823 kandidaat in de filosofie.⁵⁹ Een controle leert dat zijn naam inderdaad voorkomt in het *album academicum* van de universiteit.⁶⁰ Deze achtergrond in de filosofie maakt het belangrijk na te gaan wat die voor mijn onderzoek betekent. Als Kohlbrügge immers, in de periode waar ons onderzoek zich op richt, intensief met de filosofie bezig geweest is, is invloed daarvan op zijn latere denken voor de hand liggend.

4.2. Intermezzo: Duitse idealisme

Om iets van de filosofische bagage die Kohlbrügge in zijn eerste studie meekreeg te begrijpen, is het belangrijk in elk geval iets te zeggen over het Duitse

---

⁵⁷ Ibid., 560.

⁵⁸ Lic. Hermann Klugkist Hesse, *Hermann Friedrich Kohlbrugge, levensbeschrijving*, 19.

⁵⁹ Ibid., 20.

⁶⁰ Nicolaas de Roever, *Album academicum van het Athenaeum illustre en van de Universiteit van Amsterdam, bevattende de namen der hoogleeraren en leeraren van 1632 tot 1882 en der studenten van 1799 tot 1882* (De erven H. van Munster & zoon, 1882).

idealisme, dat in zijn studietijd actueel was. Ik maak daarvoor gebruik van het naslagwerk van dr. G. van den Brink (*Oriëntatie in de filosofie*) en richt me op de periode vanaf een eeuw voor Kohlbrügge.⁶¹ Immanuel Kant (1724-1804) stelde dat “de ideeën van ziel, wereld en God niet op werkelijke kennis berusten, maar op de drang van onze rede om alle voorstellingen op deze drie manieren te overzien”.⁶² Voor een schepping van de mens in of naar Gods beeld als werkelijkheid is daarin geen ruimte.⁶³ De tegenstellingen tussen natuur en geest, die Kant wilde overbruggen, worden in de negentiende eeuw weer scherp zichtbaar.⁶⁴ Een eerste reactie of tegenstem, zoals Van den Brink het kwalificeert, kwam er van Friedrich D.E. Schleiermacher (1768-1834) die het ‘volstrekt afhankelijkheidsbesef’ van God, als het meest fundamentele kenmerk van het menselijk bestaan stelde.⁶⁵ Opmerkelijk: Schleiermacher was net als Kohlbrügge afkomstig uit een Duits Piëtistisch milieu.⁶⁶ Na Kant doorbrak Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) het evenwicht tussen geest en materie dat Kant nog wilde bewaren en stelde dat vanuit de menselijke geest de hele werkelijkheid verklaard moet worden. De persoonlijke menselijke geest is onderdeel

---

⁶¹ Gijsbert van den Brink, *Oriëntatie in de filosofie: westerse wijsbegeerte in wisselwerking met geloof en theologie* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2000).

⁶² Ibid., 222.

⁶³ Ibid., 233.

⁶⁴ Ibid., 234.

⁶⁵ Ibid., 232.

⁶⁶ Ibid., 231.

van het alles omvattende 'absolute Ik'. Dat 'Ik' is goddelijk en daarom is er "naast en los van de mens geen apart wezen met de naam God."⁶⁷ Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) leerde een zichzelf in de schepping tot absolute vrijheid verwerklijkende absolute Geest, waarin mens en natuur een eenheid vormen.⁶⁸ De geschiedenis is daarbij op weg naar een steeds hoger plan.⁶⁹ De mens is daarbij voor Hegel een "fundamenteel historisch wezen, wiens normen en waarden onderhevig zijn...aan vooruitgang".⁷⁰ Hegel verzette zich uitdrukkelijk tegen het eerder genoemde 'volstrekt afhankelijkheidsbesef' van Schleiermacher.⁷¹

4.3. Afweging

Over de invloed van Kohlbrügges filosofische vorming en zijn waardering daarvan is vóór zijn uiteindelijke spreken over het beeld van God niet veel te zeggen, omdat hij er zelf in zijn geschriften over zwijgt. Wel kan gezien worden of er parallellen te vinden zijn tussen zijn uiteindelijke spreken over het beeld van God en de filosofie waar hij in geschoold was. Het eerste dat in dit verband in dat spreken

---

⁶⁷ Ibid., 236-37.

⁶⁸ Ibid., 238-39.

⁶⁹ Ibid., 243-44.

⁷⁰ Ibid., 244.

⁷¹ Ibid., 239.

opvalt is de *absolute afhankelijkheid* van de mens in Kohlbrügges visies op het beeld van God. De mens *uit het beeld* van God is voor Kohlbrügge dood. In zijn eerder aangehaalde bewoordingen: “Zulke *onafhankelijkheid*, ...zulke zelfstandigheid zulk zijn van-God-af, zulke vrijheid is niet-zijn is dood”⁷² Je zou haast kunnen zeggen: De mens uit het Beeld van God houdt op mens te zijn. Alleen terug *in het beeld*, dat is in Christus, is er leven. Met de metafoor die ik eerder gebruikte: Voor licht ben je *absoluut afhankelijk* van het zijn ín en daarom na de val terugkeren en blijven in de zon. Schleiermacher stelde: Een mens weet van zijn *absolute afhankelijkheid* van God. En ook: Alleen in de verlossing van Jezus Christus ontstaat de hoogste vorm van godsbewustzijn.⁷³ Het absolute van de afhankelijkheid (het zijn *in het Beeld*) dat Kohlbrügge leerde is daarmee op zijn minst een opvallende parallel met Schleiermacher. Voor een samenvallen van de menselijke geest met een allesomvattend Ik (Fichte) is voor de mens *buiten* het Beeld van God bij Kohlbrügge absoluut geen plaats. Voor een mens *in* het Beeld ligt dat echter niet zo helder. De vraag dringt zich op of in de manier waarop Kohlbrügge daarover spreekt nog plaats is voor een zelfstandige menselijke geest. Eerder lijkt Gods Geest de plaats van de menselijke geest geheel over te nemen, wat in zekere zin toch weer aan Fichte’s absolute Ik doet denken. Parallellen tussen Hegel en Kohlbrügge kan ik tenslotte niet ontdekken, anders dan dat Kohlbrügges theologie het tegenovergestelde daarvan is.

---

⁷² H.F. Kohlbrügge, *God is getrouw, 15 preken deel 2*, 16.

⁷³ Brink, *Oriëntatie in de filosofie*, 232.

Waar Hegel spreekt over vooruitgang in de geschiedenis en de daarin meebewegende historische mens, ontkent Kohlbrügge juist elke vooruitgang. Juist met zijn lezing van Genesis 1:27 wordt onderstreept dat de mens in zichzelf niets is of wordt. Dat geldt bij Kohlbrügge ook voor de mens *in het beeld*.

4.4. Waardering

Bij alles wat hiervoor vermeld is, moet wel een heel duidelijke kanttekening gemaakt worden. In geen van de geschriften van Kohlbrügge die ik in het kader van dit onderzoek onder ogen kreeg, spreekt hij positief over de filosofie. Wel over het tegendeel. In een preek van 27 januari 1850 zegt hij zelfs letterlijk: “Was het 't waarachtige Licht, het Woord, Christus, waardoor men zich liet bestralen, of was het de filosofie, de wijsbegeerte? Socrates, Pythagoras, Plato, Aristoteles, Kant, Hegel, Schleiermacher, Schelling, dat zijn de lichten, waardoor de wereld zich tot kinderen Gods wil vormen!...Niettemin zoekt het vlees verlicht te worden door zulke dwaalen en nachtluchten der filosofie en men maakt de Zon der gerechtigheid tot een laag en ondergeschikt licht, waaraan de min-ontwikkelde geloven mag!”⁷⁴ Omdat deze uitspraak in tijd voorbij mijn onderzoeksgebied ligt, kan niet met zekerheid gezegd worden *wanneer* Kohlbrügge op deze manier over de filosofie is gaan spreken. Omdat 1850 ruimschoots vóór de preek over Genesis 1:27 op 26 Juni 1869 ligt (zie

---

⁷⁴ H.F. Kohlbrügge, *Twaalfde twaalfstal leerredenen, twaalfstal leerredenen* (Middelburg: Stichting De Gihonbron, 2004), 60.

par. 2.1), kan wel met zekerheid worden gezegd dat die uitgewerkte uitleg van Genesis 1:27 niet gestoeld is op filosofie, maar op theologie. Voor het vervolg houd ik daarom alleen een kleine mogelijkheid open dat Kohlbrügge in het komen tot zijn vertaling van Genesis 1:27 zijn filosofische bagage een plaats wilde geven. Nader onderzoek hiernaar door een in de filosofie geschoolde onderzoeker zou daar meer licht op kunnen werpen.

5. CONTEXT: LEVEN VAN KOHLBRÜGGE - THEOLOGIE

5.1. Van 1823 - 1826

Na afronding van zijn studie filosofie, studeerde Kohlbrügge vanaf 1823 ook theologie en kreeg les van de professoren Van Hengel en Bendinger.⁷⁵ Zijn vroeg overleden vader liet hem op zijn sterfbed beloven dat hij de studie theologie zou afmaken met een doctoraal titel. In 1825 studeerde hij af in Utrecht.⁷⁶ Uit brieven van Kohlbrügge blijkt een eerste bekeringservaring in het jaar dat hij afstudeerde. Over de periode daarna schrijft hij: “Zo is het verdergegaan. Ik nam toe en groeide boven alle anderen in de Wet, en allen die mij gekend hebben, zullen betuigen, dat ik aan hen gelijk of hun meerdere was. Velen namen zelfs aanstoot aan zoveel heiligheid, en meer nog aan het feit, dat ik die zo consequent doorvoerde. Dat heeft zo geduurd tot 1833”⁷⁷ De eerste bekeringservaring blijkt dus tot een heiligheidstreven te hebben geleid. Over de verandering die plaatsvindt in 1833 zegt hij later: “Zoude nu iemand onder U iets anders van zich denken, zoo mag hij dat voor God uitmaken. Maar ik beken u openhartig aangaande mij, schoon ik vroeger ook gemeend heb, de zonde, hoe zij ook bedroog, evenwel nog eens meester te worden , door het gebod, hetgeen ik u thans schrijf: het is eene afgesnedene zaak; – want ik ben onder de zonde

---

⁷⁵ Lic. Hermann Klugkist Hesse, *Hermann Friedrich Kohlbrugge, levensbeschrijving*, 20.

⁷⁶ Ibid., 21.

⁷⁷ Ibid., 31.

verkocht.”⁷⁸ Net als in het voorgaande hoofdstuk gedaan is voor de filosofie, gaan we in dit hoofdstuk na welke bagage Kohlbrügge uit deze periode heeft meegekregen, maar nu op theologisch vlak.

5.2. Intermezzo: Beeld van God bij Luther en Calvijn en nadere reformatie

Tijdens zijn studie theologie zal Kohlbrügge in elk geval gehoord hebben van de scheppingsvisies van Luther, Calvijn en de nadere reformatie. Calvijn schrijft over het geschapen zijn naar Gods beeld dat “alle schitterende gaven die de menselijke geest rijk is, overduidelijk te kennen geven dat hem iets goddelijks is ingegrift.”⁷⁹ En verder: “Het beeld van God is dus de ongeschonden en voortreffelijke staat van de menselijke natuur die in Adam schitterde, toen hij nog niet gevallen was.”⁸⁰ Dit beeld van God is bij de val in Adam niet geheel verloren gegaan. Calvijn schrijft daarover: “het beeld is niet geheel vernietigd...maar wel bedorven...en wat resteert is een huiveringwekkende wanstaltigheid”⁸¹ Het beeld wordt volgens Calvijn hersteld door en *naar* het beeld van Christus.⁸² Luther schrijft over het beeld van God: “Those divines in general, who retain the division and definition of Aristotle, follow

---

⁷⁸ H.F. Kohlbrügge, *Het zevende kapittel van den brief van Paulus aan de Romeinen in eene uitvoerige omschrijving*, 74.

⁷⁹ Johannes Calvijn, *Institutie, of Onderwijzing in de christelijke godsdienst*, vertaald door C.A. de Niet en W. van 't Spijker (Houten: Den Hertog, 2009), hfdst. I-15.2.

⁸⁰ Ibid., hfdst. I-15.4.

⁸¹ Ibid., I-15.4.

⁸² Ibid.

Augustine. They consider the image of God to be those powers of soul, memory, mind or intellect and will. They affirm that the image of God consists in these three qualities; which image, they say, is found in all men.”⁸³ En verder: “I fear however that since this “image of God” has been lost by sin, we can never fully attain to the knowledge of what it was.... If these natural endowments therefore constitute the image of God it will inevitably follow that Satan also was created in the image of God; for he possesses all these natural qualities, and to an extent and strength far beyond our own. .... The image of God therefore is something far different from all this. It is a peculiar work of God.⁸⁴ En verder: “Wherefore that image of God created *in Adam* [cursief: DAB] was a workmanship the most beautiful, the most excellent and the most noble, while as yet no leprosy of sin adhered either to his reason or to his will... After the fall however death crept in like leprosy over all the senses. So that now we cannot comprehend this image of God by our intellect.”⁸⁵ Om vervolgens te besluiten: “Wherefore I for my part understand the image of God to be this: that *Adam possessed it* [cursief van mij, DAB] in its moral substance or nature; that he not only knew God and believed him to be good, but that he lived also a life truly divine; that is, free from the fear of death and of all dangers and happy in the favor of

---

⁸³ Geciteerd wordt uit de vertaling van Lenker uit 1904: Martin Luther, *Martin Luther's Commentary on Genesis (Chapters 1 -4).*, vertaald door John Nicholas Lenker (Lulu.com, 2017), 85 Voor een kritische uitgave van de Latijnse tekst wordt verwezen naar het 42e deel van de Weimarer Ausgabe, te raadplegen via:<https://archive.org/details/werkekritischege42luthuoft/page/x>.

⁸⁴ Ibid., 87.

⁸⁵ Ibid., 88.

God...Therefore God sets before Adam and Eve this, as a punishment, if they should transgress his command: "In the day that thou eatest of this tree thou shalt surely die the death." As if he had said, "Adam and Eve, ye now live in all security. Ye neither see nor fear death. This is my image *in which ye now live* [cursief van mij, DAB]. Ye live as God lives. But if ye sin ye shall lose this image; ye shall die."⁸⁶ Over het herstel schrijft hij: "Now the image of the invisible God is the Son, "by whom all things consist," Col. 1:17. Wherefore Adam by his sin dashed against the very person of Christ, who is the true image of God."⁸⁷ Wilhelmus a Brakel (1635-1711), een vertegenwoordiger van de nadere reformatie schrijft: "De hele inhoud van de wet van de tien geboden was Adam in zijn natuur volmaakt ingedrukt en zou, als de overtreding daar niet tussen gekomen was, in de nakomelingen volmaakt voortgeplant zijn geworden".⁸⁸ Ook is er na de val een rest daarvan over, hoewel onvolmaakt.⁸⁹ Over het herstel schrijft hij dat er in de wedergeboren mens een mengeling van oude en nieuwe mens aanwezig is. De nieuwe mens groeit daarbij in Christus.⁹⁰ Deze leer wijkt niet wezenlijk af van die van Calvijn.

---

⁸⁶ Ibid., 88-89.

⁸⁷ Ibid., 298.

⁸⁸ Wilhelmus à Brakel, *Redelijke godsdienst* (Utrecht: De Banier, 2010), 35.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid., 740.

5.3. Afweging

Wat theologische bagage betreft is het belangrijk te beseffen dat Kohlbrügge Luthers werd grootgebracht en dat Luther veel minder stellig en op een andere manier dan Calvijn schrijft over wat het beeld van God bij de schepping betekende. Waar Calvijn spreekt over overduidelijke tekenen dat de mens iets goddelijks is ingegrift, zegt Luther 1) Dat hij in zijn spreken daarover terughoudend is en 2) dat wat hem betreft Adam het beeld moreel bezat en 3) de mens daarom God kende en goddelijk leefde. De theologische opleiding heeft voor Kohlbrügge, net als voor elke theoloog trouwens, een verbreding gebracht ten opzichte van de Lutherse leer waarmee hij was grootgebracht. In zijn spreken over het Beeld van God, ná de “ontdekking” van Genesis 1:27, gaat Kohlbrügge duidelijk een andere weg dan Calvijn en Brakel. Van een ingegrift beeld wil Kohlbrügge niet weten. Het beeld is gebonden aan het blijven daarin. De val van de mens betekent voor Kohlbrügge het *volledige* verlies van het beeld. Dit lijkt sterk op wat Luther zei over het beeld van God. In de visie van Luther ligt de nadruk op het relationele: Het blijven bij Gods gebod betekende behoud van het beeld. Zondigen betekende verlies ervan. Dit is ook de toon van Kohlbrüggens visie, na zijn “ontdekking” van Genesis 1:27. Daarvoor echter, in de periode tussen zijn afstuderen en 1833, blijkt hij te geloven in de mogelijkheid tot groei in heiligheid door daarnaar te streven. Het samenvallen van zijn streven naar heiligheid met het afronden van zijn theologische opleiding, doet vermoeden dat de gereformeerde leer op dit punt, in elk geval voor dat moment, de overhand had gekregen in zijn denken.

6. CONTEXT: LEVEN VAN KOHLBRÜGGE - NEOLOGIE

6.1. Van 1826 - 1827

Op 29 okt. 1826 werd Kohlbrügge aangesteld tot hulppredikant bij de eerder genoemde Hersteld-Lutherse gemeente in Amsterdam.⁹¹ Beslissend moment in Kohlbrüggens kerkelijke loopbaan is het op 13 mei 1827, de tijd dus voor zijn verandering in 1833, in de hierboven genoemde gemeente bijwonen van een dienst onder leiding van pastor Uckerman. Zijn liberale preek, Kohlbrügge beschrijft wat hij hoorde als negatieve neologie, over Joh. 16: 5-15 riep bij Kohlbrügge ernstige bezwaren op.⁹² Zijn beschuldigingen aan het adres van Uckerman, leidden er in juli 1827 toe dat Kohlbrügge wordt afgezet als Luthers proponent.⁹³ De werkelijke aanklacht tegen Uckerman heeft Kohlbrügge niet op papier gezet, ook niet toen hij het hele relaas over zijn afzetting publiceerde. Dat de kern van het proces daardoor onduidelijk bleef, werd hem na publicatie ook kwalijk genomen: "...over den aard of het gewicht dier bezwaren, kunnen wij volstrekt niet oordelen. K. schijnt dit ook niet noodzakelijk te hebben geacht, omdat hij dezelve, onder zijn Echte Bescheiden, niet heeft opgenomen."⁹⁴ In het proces naar zijn afzetting, als hij op 22 juni 1827 opnieuw

---

⁹¹ Lic. Hermann Klugkist Hesse, *Hermann Friedrich Kohlbrugge, levensbeschrijving*, 32.

⁹² Ibid., 33.

⁹³ Ibid., 39.

⁹⁴ Lidmaat der Nederlandsche Hervormde Kerk, *Brief van een lidmaat der Nederlandsche Hervormde Kerk aan een' vriend over het geschrift van den theol. doctor H. F. Kohlbrügge, getiteld: Het*

gehoord wordt door het Consistorie, vertrouwt Kohlbrügge wel een uitbreiding van zijn aanklacht aan het papier toe: "Ik hoorde jongstleden Zondagmiddag den Eerw. Uckerman van den predikstoel zeggen: 'weg met dat gevoelen, dat de mensch tot zijne verlichting en heiligmaking niets zou kunnen medewerken; Dit is van de verlichting en heiligmaking niet waar, want de mensch is dood in zonden van nature'" ⁹⁵ Bij dit citaat moeten drie zaken worden opgemerkt. Het eerste is dat ds. Uckerman de term 'verlichting' niet gebruikt als aanduiding van een tijdperk, zoals wij dat inmiddels gewend zijn. Dat kan niet omdat hijzelf nog midden in dat tijdperk leefde. Veel meer lijkt hij het begrip 'verlichting' te gebruiken zoals Kant het definieerde: "Aufklärung ist der Ausgang des Menschen aus seiner selbst verschuldeten Unmündigkeit. Unmündigkeit ist das Unvermögen, sich seines Verstandes ohne Leitung eines ander zu bedienen...Habe Mut, dich deines eigenen Verstandes zu bedienen! ist also der Wahlspruch der Aufklärung."⁹⁶ Het tweede is de blijkbaar tegenstelling die ds. Uckerman, in elk geval in de manier waarop Kohlbrügge hem citeert, maakt tussen *van nature* en *verlichting*. Het derde dat opgemerkt moet worden is dat Kohlbrügge, die van zichzelf zei de heiligheid consequent door te voeren (het is voor 1833!), Uckerman aanvalt op het preken

---

lidmaatschap, bij de Hervormde Gemeente hier te lande, mij willekeurig belet, enz (Van Paddenburg, 1833), 11.

⁹⁵ H.F. Kohlbrügge, *Het lidmaatschap bij de Hervormde Gemeente hier te lande mij willekeurige belet: vooraf gaat mijne afzettingals Luthersch proponent: echte bescheiden*, Fotomech. herdr. van uitg.: Amsterdam : Den Ouden, 1833 (Leiden: Groen, 1989), 12.

⁹⁶ I. Kant, *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* (dearbooks, 2016), 7.

daarvan. Wat betreft Kohlbrügges eerste aanklacht is alleen duidelijk hoe Kohlbrügge deze zelf kwalificeert als hij er zes jaar later op terugkijkt. Hij noemt Uckerman dan een aanhanger van de Duitse Neologie en zegt deze toon ook in de betreffende preek gehoord te hebben: “hoorende voor het eerst door een Predikant in de Herst. Luth. Kerk openbaar de negatieve Neologie in al haren omvang voordragen”.⁹⁷ Bij sommige lezers van Kohlbrügges relaas riep dit de vraag op wat hij daarmee bedoelde: “Wat houdt K. voor *neologie*? En wat is *negatieve neologie*?”⁹⁸ Ook voor mijn onderzoek is het belangrijk na te gaan wat Kohlbrügge met deze aanduiding bedoeld heeft.

6.2. Intermezzo: Neologie

Het blijkt moeilijk een sluitende definitie te geven van wat verstaan wordt onder het begrip Neologie. Martin H. Jung schrijft er over: “In der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts wirkten in Halle Theologen als Aufklärer und begründeten eine neue Form der Theologie, die Aufklärungstheologie. Die erste Form dieser Theologie wurde – von ihren Gegnern, mit diffamierender Absicht – als Neologie (Neulehre) bezeichnet.”⁹⁹ De door Jung gebruikte term Aufklärungstheologie, maakt duidelijk

---

⁹⁷ H.F. Kohlbrügge, *Het lidmaatschap bij de Hervormde Gemeente hier te lande mij willekeurige belet*, 4-5.

⁹⁸ Lidmaat der Nederlandsche Hervormde Kerk, *Brief van een lidmaat der Nederlandsche Hervormde Kerk aan een' vriend over het geschrift van den theol. doctor H. F. Kohlbrügge, getiteld: Het lidmaatschap, bij de Hervormde Gemeente hier te lande, mij willekeurig belet, enz*, 12.

⁹⁹ M.H. Jung, *Kirchengeschichte, Grundwissen Christentum*. (Vandenhoeck & Ruprecht, 2013), 183-84.

dat de Neologie ideeën uit de verlichting inbracht in de theologie en daarmee botste met orthodoxe theologische voorstellingen. In reactie op de reactie op Kohlbrügges gebruik van de term wordt door ene J. J. E. Schröter over neologie gezegd: “Oudtijds had men bestemde stelzels van valsche leering, zoo als Socianen, Pelagianen...; doch een Systeem van Neologie bestaat er eigenlijk niet, want de een heeft in dat, en de andere wederom in dat eene nieuwe leer.”¹⁰⁰ Wat Kohlbrügge bedoeld zou hebben met Negatieve Neologie legt hij dan verder als volgt uit: “Negatieve neologie is een expresselijk verzwijgen van waarheden, dáár waar zij volstrekt moeten gezegd worden; of wel, het verkondigen van de vruchtgevolgen of uitvloeisels eener waarheid, terwijl men de waarheid zelve laat liggen.”¹⁰¹ Schröter legt dit verder uit aan de hand van een prediking die oproept tot geloof en voorbijgaat aan het benoemen van de grónd daarvoor in de verkiezing tot zaligheid. Duidelijk is in elk geval dat de in Nederland opkomende Neologie in de tijd van Kohlbrügge een onderwerp van belang was. De term Neologie wordt ook door Kohlbrügges leermeester Bilderdijk regelmatig gebruikt. De laatste bestreed de neologische “twijfel aangaan het bestaan van duivelen, het eeuwige karakter van de hel, de genoegdoening van Christus en de bovennatuurlijke genade”.¹⁰² Bilderdijks

---

¹⁰⁰ J.J.E.F. Schröter, *H. F. Kohlbrügge, doctor in de godgeleerdheid, tegen eenen naamloozen brieveschrijver verdedigd* (Den Ouden, 1833), 21.

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Joris van Eijnatten, *Hogere sferen: de ideeënwereld van Willem Bilderdijk (1756-1831)* (Hilversum: Verloren, 1998), 602.

tijdgenoot Nicolaas Schotsman zag in het gebruik van Bijbelwoorden het beste wapen “tegen de redeloze dweperij ten eene, en de roekeloze Neologie ter andere zijde”.¹⁰³ Dat de opkomst van de Neologie in de tijd van Kohlbrügge actueel was, blijkt verder bijvoorbeeld uit een schrijven van Schotsman, gedateerd 20 december 1821, waarin hij zegt dat de “grove Néologie in Nederland nog niet algemeen is...maar dat sommigen aan de Neologie niet vreemd zijn.”¹⁰⁴ Ook in het vanaf 1834 verschijnende Reveil-tijdschrift *Nederlandsche Stemmen* (onder redactie van o.a. Da Costa) wordt over de Neologie geschreven. Op 20 juni 1835 verscheen daarin een artikel over Neologie en de visie daarvan op hoofdpersonen in de Bijbel. De Neologie, zo wordt geschreven, berooft die personen van “hunner ware natuur...en van hunne hooge waarde”.¹⁰⁵ Adam, “de eerste mensch...van God gemaakt...tot een heer van alle de werken Zijner handen...welks beeld wij gedragen hebben...gefallen uit zijn stand...in welke wij allen gestorven zijn, beroofd van alle leven des geestes” wordt volgens de Neologie “naar waarschijnlijkheid onze eerste Vader...van welken wij niets meer met zekerheid weten, dan dat de natuurlijke dood...van hem

---

¹⁰³ W. van der Zwaag, *Reveil en afscheiding: negentiende-eeuwse kerkhistorie met bijzondere actualiteit* (Kampen: De Groot Goudriaan, 2006), 209.

¹⁰⁴ A. Kagchelland en M. Kagchelland, *Van dompers en verlichten: een onderzoek naar de confrontatie tussen het vroege protestantse Réveil en de Verlichting in Nederland (1825-1826)* (Delft: Eburon, 2009), 148.

¹⁰⁵ *Nederlandsche stemmen over godsdienst, staat-, geschied- en letterkunde* (G. van Peursesem, 1834), 41, https://books.google.nl/books?id=__UvAAAAMAAJ.

afkomstig is. Van daar die gehele onkennis of miskenning van den grondverdorven en geestelijk dooden staat des mensheids van nature.”¹⁰⁶

6.3. Afweging

Door de preek van ds. Uckerman te bestempelen als (negatieve) Neologie, zegt Kohlbrügge in die preek de doorwerking van verlichtingsdenken in de theologie te hebben gehoord. Omdat de preek van ds. Uckerman niet bewaard is gebleven, kan niet worden nagegaan hoe die doorwerking er precies heeft uitgezien. Uit wat Kohlbrügge er over schrijft wordt alleen duidelijk dat de uitkomst ervan is dat de “niet van nature” zijnde mens kan bijdragen aan zijn verlichting en heiligmaking. Er is dus ontwikkeling mogelijk. Tegen de achtergrond van het invloedrijke Duitse idealisme, zou dit kunnen wijzen op een Hegeliaanse invloed in de theologie van ds. Uckerman. Meer dan een vermoeden kan dit echter, bij gebrek aan meer informatie over Uckerman, niet zijn. Het meest opmerkelijke van de hele confrontatie tussen Kohlbrügge en Uckerman is dat Kohlbrügge in een periode waarin hijzelf streeft naar heiligmaking, ds. Uckerman aanvalt op het preken daarvan. Door de term Neologie te gebruiken, laat Kohlbrügge zien dat zijn bezwaren zich vooral richten op de doorwerking van verlichtingsfilosofie in de theologie. Ondertussen lijkt er in het denken van Kohlbrügge dus wel spanning te ontstaan: Streven naar heiligmaking ja, maar niet op de neologische gronden die Uckerman preekte.

---

¹⁰⁶ Ibid.

7. CONTEXT: LEVEN VAN KOHLBRÜGGE - REVEIL

7.1. Van 1828 - 1833

Op 19 januari 1828 verhuist Kohlbrügge naar Utrecht om daar aan de universiteit verder theologie te studeren.¹⁰⁷ Daar wordt hij op 4 juni 1829 gepromoveerd op een dissertatie over Psalm 45.¹⁰⁸ Op 30 Juli 1829 trouwt hij en woont voor een jaar weer in Amsterdam.¹⁰⁹ Vanaf 1830 doet hij, terug in Utrecht, pogingen opgenomen te worden in de gereformeerde kerk. De verantwoordelijke Lutherse en gereformeerde kerkenraden spelen de bal echter heen en weer en tot toelating komt het nooit.¹¹⁰ In Utrecht raakt hij betrokken bij een groep voorstanders van de zuivere gereformeerde leer, die vanaf 1832 godsdienstige bijeenkomsten beleggen. Het is de periode van het Reveil.

7.2. Intermezzo: Reveil

Het Reveil was een beweging van oplevende vroomheid, devotionaliteit en orthodoxie, met wortels in het Methodisme. Vanuit Schotland, Zwitserland, Duitsland en Frankrijk manifesteerde die beweging zich tussen 1820 en 1870 in

---

¹⁰⁷ Lic. Hermann Klugkist Hesse, *Hermann Friedrich Kohlbrugge, levensbeschrijving*, 43.

¹⁰⁸ *Ibid.*, 47.

¹⁰⁹ *Ibid.*, 49.

¹¹⁰ *Ibid.*, 53-57.

Nederland.¹¹¹ Kernmomenten van de beweging zijn de kwestie rond het *quia / quaternus* (omdat of voor zover de belijdenis de Schrift naspreekt) in 1827 en de afscheiding van 1834.¹¹² Het Reveil brak in Nederland echt door met het geschrift *Bezwaren tegen de geest der eeuw*, van de bekeerde Jood Isaac Da Costa in 1823. Centrale gedachte in het Reveil was het noodzakelijk onderscheid tussen zedelijke verbetering en evangelische heiligmaking.¹¹³ Juist ook in de briefwisseling tussen Kohlbrügge en Da Costa naar aanleiding van de kommapreek, blijkt hoezeer Da Costa overtuigd was van de noodzakelijkheid tot het streven naar persoonlijke heiligmaking en de mogelijkheid daartoe.

7.3. Van 1833-1845

Hoewel Kohlbrügge de bijeenkomsten van de rechtzinnigen (zij die sympathiseerden met de afscheiding) in Utrecht niet bezoekt wordt hij gezien als “raadsman van de hoofden” daarvan.¹¹⁴ In deze periode wordt Kohlbrügge gevraagd of hij predikant wil worden van de afgescheidenen in Utrecht. Dat doet hij echter niet.¹¹⁵ In een brief aan zijn moeder spreekt Kohlbrügge over een door hem zelf

---

¹¹¹ Selderhuis en Abels, *Handboek Nederlandse kerkgeschiedenis*, 640.

¹¹² Ibid.

¹¹³ Ibid., 641.

¹¹⁴ M. den Admirant, “Kohlbrugges Utrechtse jaren (IV)”, *Ecclesia, orgaan van de stichting vrienden van dr. H.F. Kohlbrugge* 21 (22 oktober 2011): 163.

¹¹⁵ Ibid., 163–64.

belegde en geleide bijeenkomst van afgescheiden op 7 januari 1833, waar hij sprak over Psalm 45.¹¹⁶ In 1833 publiceert Kohlbrügge een boekje waarin hij de gang van zaken rond zijn afzetting als Luthers proponent uit de doeken doet. Het voorwoord is getekend met de plaats Utrecht, 3 februari 1833.¹¹⁷ Op 12 februari 1833 sterft zijn vrouw aan differie.¹¹⁸ Om gezondheidsredenen wordt hem geadviseerd “te veranderen van lucht”, een reis die hem in Elberfeld brengt. Het is daar dat hij zijn bekende preek over Rom. 7:14 houdt op 31 juli 1833.¹¹⁹ In januari 1834 keer hij terug naar Utrecht. Daar houdt hij Bijbellezingen aan huis.¹²⁰ In Utrecht blijft hij tot eind augustus 1845.¹²¹ Het eerder aangehaalde boekje met de verklaring van Rom. 7 verschijnt in 1839, dus in deze tweede Utrechtse periode.¹²²

---

¹¹⁶ Ibid., 164.

¹¹⁷ H.F. Kohlbrügge, *Het lidmaatschap bij de Hervormde Gemeente hier te lande mij willekeurige belet*, XXVI.

¹¹⁸ M. den Admirant, “Kohlbrugges Utrechtse jaren (IV)”, 164.

¹¹⁹ H.F. Kohlbrügge, *Hoogst belangrijke briefwisseling*, 58.

¹²⁰ M. den Admirant, “Kohlbrugges Utrechtse jaren (IV)”, 163.

¹²¹ M. den Admirant, “Kohlbrugges Utrechtse jaren (VI, slot)”, *Ecclesia, orgaan van de stichting vrienden van dr. H.F. Kohlbrugge* 23 (29 november 2011): 171.

¹²² H.F. Kohlbrügge, *Het zevende kapittel van den brief van Paulus aan de Romeinen in eene uitvoerige omschrijving*, 2.

7.4. Afweging

In de periode direct na zijn afzetting als Luthers kandidaat, zocht Kohlbrügge dus naar aansluiting bij de gereformeerden. Opmerkelijk is dat hij juist in Reveilkringen een welkom vindt en zich daar ook mee inlaat. Opmerkelijk, omdat waar hij Uckerman aanviel op zijn preken van heiligmaking, hij in Reveilkringen hetzelfde streven tegenkomt. Wel op heel andere gronden: Niet gestoeld op verlichtingsdenken zoals bij Uckerman, maar op theologische gronden. Het feit dat hij zich niet daadwerkelijk aansloot bij de afgescheidenen, doet vermoeden dat Kohlbrügge toch ook daar moeite mee had. Dat kan echter pas met zekerheid worden vastgesteld in de periode ná zijn ontdekking van Gen. 1:27, als hij zich openlijk tegen elke vorm van heiligingsstreven keert (zie daarvoor hoofdstuk 9).

7.5. Vervolg

Met dit hoofdstuk is de beschrijving van Kohlbrüggens levensloop voor de gewenste periode (tot 1839) afgerond. De in beeld gebrachte levensloop van heeft duidelijk gemaakt dat er twee perioden in zijn leven zijn die nadere aandacht vragen. Allereerst is dat de eerste Elberfeldse periode in de jaren 1833-begin 1834. Het is in deze periode dat hij komt tot zijn radicale kommapreek over Rom. 7:14. Vervolgens moet gekeken worden naar zijn tweede Utrechtse periode in de jaren 1834 - 1845, de periode waarin de lezing van Gen. 1:27 duidelijk wordt en zijn verklaring van Romeinen 7 het licht ziet. In de volgende hoofdstukken zoom ik verder in op deze twee perioden.

8. CONTEXT INGEZOOMD: ELBERFELD 1833-1834

8.1. Algemeen

In de eerste Elberfeldse periode van Kohlbrügge was Elberfeld geen kleine plaats. In 1834 bedroeg het aantal inwoners 32.074 inwoners, waarvan het overgrote deel (25.978) protestants was.¹²³ Er waren aanzienlijke evangelisch gereformeerde en evangelische lutherse gemeenten. Het aantal predikanten van de “evangelisch gereformeerde gemeente” was vier, van de “evangelisch lutherse” twee.¹²⁴ Op geestelijk gebied was er in de periode dat Kohlbrügge er verbleef (1833) en direct daarvoor wel een en ander gaande. Zo wordt in een boekje uit 1827 met de titel “Buitengewone opwekking onder de kinderen in Elberfeld” een brief aangehaald van een Elberfeldse geestelijke, waarin deze spreekt over een buitengewone opwekking onder kinderen.¹²⁵ Kohlbrüggess scherpe toon in zijn kommapreek zou te maken hebben met de Elberfeldse context. In het *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland* wordt gesteld: “Dat Kohlbrügge zich van zulke uitdrukkingen bediende, hield mede verband met het optreden in dien tijd van zekeren Jörgens, een uit Amerika (wegens zedeloosheid) gevluchte methodistenprediker, die hoewel ongeschoold, de gave bezat om groote scharen om

---

¹²³ J.F. Knapp, *Geschichte, Statistik und Topographie der Städte Elberfeld und Barmen im Wupperthale: Mit Bezugnahme auf die Stadt Solingen und einige Städte des Kreises Lennep* (Langewiesche, 1835), 295.

¹²⁴ *Ibid.*, 287.

¹²⁵ *Buitengewone opwekking onder de kinderen in Elberfeld* (Rotterdam: M. Wijt & zonen, 1827), <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/355331>.

zich heen te verzamelen. Zijn z.g.n. preeken brachten ook in het Wupperthal groote opschudding te weeg. Terwijl hij de menschen tot bekeering riep, stelde hij deze in hun eigen hand en eischte hij een krachtige wilsdaad om haar op staanden voet te volbrengen.”¹²⁶ In de volgende paragrafen ga ik na of deze verbinding tussen de toon van de kommapreek en de confrontatie van Kohlbrügge met de opwekkingsprediker Jörgens, historisch aannemelijk te maken is. Daarnaast kijk ik naar een andere kwestie die de gemoederen in Elberfeld bezig hield: De z.g. Agendestrijd.

8.2. Opwekkingsprediker Jörgens

Over de hierboven genoemde Jörgens is weinig terug te vinden. Hij komt ter sprake in de eerder genoemde brief van Kohlbrügge van 5 november 1839 aan Van Heumen, als voorbeeld van “gruwelijke onrechtzinnigheid”.¹²⁷ Verder schrijft E.W. Krumacher het een en ander over hem: “De eerstgenoemde F. L. Jörgens is, wel is waar, nooit in zijn vaderland geordend Geestelijke geweest, maar heeft toch evenwel zijne Theologische studiën te Berlijn volbragt, en is, indien wij wel onderrigt zijn, van de jaren 1821-1833 reizend prediker geweest in America bij de Wesleyaansche Methodisten. Van daar in 1833 naar Europa teruggekomen, baarde hij veel opzien door zijne geestelijke talenten, in het Teklenburgsche, en was bijzonder door den

---

¹²⁶ Dr. J.P. De Bie, red., *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland.*, vol. Deel 5 ('s Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1943), 134.

¹²⁷ H.F. Kohlbrügge en Es, *In zijn beeld*, 160.

aanstoot en de opwekking, die hij daar gaf op verscheidene plaatsen in zijn werk niet ongezegend. Denzelfden indruk maakte hij in de omstreken van Elberfeld, waar zelfs een der geordende predikers hem tot zijnen Ambtgenoot en medehelper wenschte in het werk des Heeren.¹²⁸ De “gruwelijke onrechtzinnigheid” waar Kohlbrügge over sprak wordt duidelijk als Krumacher schrijft over hoe het met Jörgens afloopt: “Zoo bleef hij in steeds klimmende achting tot den jare 1834, als wanneer men ontdekte, dat hij niet alleen hem toe vertrouwde gelden voor het Zendeling-wezen en andere nuttige en weldadige inrigtingen te zoek gemaakt en verbrast had, maar zich zelfs aan onnatuurlijke zonden schuldig maakte, ten gevolge waarvan een regterlijk vonnis over hem geveld en hij voor vele jaren tot de tuchthuisstraf is veroordeeld.”¹²⁹ Dat deze Jörgens inderdaad actief was in het Wuppertal ten tijde van Kohlbrüggens eerste periode daar, blijkt ook uit een brief van 4 mei 1834 vanuit Utrecht waarin Kohlbrügge citeert uit een eerder aan hem geschreven brief: “Jörgens, uw antipode, is nu openbaar gekomen; aan de sodomie overgegeven, heeft hij zich uit de voeten gemaakt en laat een stinkende herinnering achter. Ik ken niemand die meer geraasd en getierd heeft tegen mij als juist die man. Hij was het orgaan der anderen, en wat zij zelf niet waagden te lasteren, lieten zij door hem doen. Lees hierbij nog eens Rom.

---

¹²⁸ E.W. Krummacher, *Ziekte-verschijnselen, eigen aan de zoogenaamde vromen en kerkelijk-regtzinnigen van onze dagen*, *Ziekte-verschijnselen, eigen aan de zoogenaamde vromen en kerkelijk-regtzinnigen van onze dagen*, v. 1 (Van Someren, 1843), 33–35.

¹²⁹ Ibid.

1, 2 en 3.”¹³⁰ Niet alleen de aanwezigheid van Jörgens wordt daarmee bewezen, ook zijn aan Kohlbrügge tegengestelde leer wordt met de titel ‘antipode’ duidelijk verwoord. Jörgens kwam dus in 1833 naar Elberfeld en was daar dus, gezien de datering van de in Elberfeld gehouden kommapreek, op hetzelfde moment als Kohlbrügge actief. Klugkist schrijft over deze periode: “Het bijzondere van zijn getuigenis, dat al spoedig in de uitleg van Rom. 7:14 het duidelijkst naar buiten moest treden, gevoelde men des te meer, daar toen juist een tegenvoeter van Kohlbrügge in het Wupperdal rondspookte en door zijn preken ongelooflijk veel stof deed opwaaien. Een methodist uit Amerika, die Jörges heette, wekte de gemoederen op.”¹³¹ Ondanks het kleine verschil in schrijfwijze (Jörgens / Jörges) is duidelijk dat Klugkist over dezelfde persoon spreekt.

8.3. Methodisme in Elberfeld

Behalve het feit dat Jörgens gelijktijdig met Kohlbrügge in het Wuppertal actief was, wordt inhoudelijk weinig duidelijk over Jörgens’ prediking. Zowel Klugkist als Krumacher noemen hem een Methodist. Het is aantoonbaar dat er in die jaren in het Wuppertal inderdaad sprake was van missionaire activiteiten met een Methodistische achtergrond. In een Methodistische publicatie gedateerd februari 1828 wordt melding gemaakt van een “newly-established Missionary Society at

---

¹³⁰ H.F. Kohlbrügge, *Hoogst belangrijke briefwisseling*, 76.

¹³¹ Lic. Hermann Klugkist Hesse, *Hermann Friedrich Kohlbrugge, levensbeschrijving*, 81.

Barmen, near Elberfeld”.¹³² In een latere publicatie wordt hierover gemeld: “This society has just entered its twenty-sixth year. Prior to 1828, there were missionary societies at Elberfeld, Barmen and Cologne, which cooperated with the Basle Missionary Society. But on the 28th of September, in that year, they resolved to unite in the formation of the Rhenish Missionary Society...”¹³³ De getuigenissen van Krumacher en Klugkist in combinatie met de bewezen aanwezigheid Methodistische zending in het Wuppertal maakt dat met voldoende mate van waarschijnlijkheid aan genomen kan worden dat Jörgens prediking op Methodistische leest geschoeid was. Het is in het kader van ons onderzoek daarom de moeite waard na te gaan hoe de methodisten dachten over het beeld van God en de schepping.

8.4. Intermezzo: Beeld van God bij John Wesley

Voor die visie op het *beeld van God* van de Methodisten is het zinvol te rade te gaan in de geschriften van de grondlegger van het Methodisme: John Wesley (1703-1791).¹³⁴ In zijn commentaar op Genesis 1:27 schrijft Wesley: “God's image upon man consists in knowledge, righteousness, and true holiness... Thus holy, thus happy, were our first parents, in having the image of God upon them. But how art thou

---

¹³² *The Wesleyan-Methodist magazine for the year 1828*, 3, VII (London: J. Mason, 1828), 121.

¹³³ American Board of Commissioners for Foreign Missions, *The Missionary Herald at Home and Abroad*, v. 50 (Missionary herald, 1854), 57, https://books.google.nl/books?id=gAc_AQAAMAAJ.

¹³⁴ Charles Yrigoyen en Susan E Warrick, *Historical Dictionary of Methodism* (Lanham, Md.: Scarecrow Press, 2005), XXvii.

fallen, O son of the morning. How is this image of God upon man defaced! How small are the remains of it, and how great the ruins of it! The Lord renew it upon our souls by his sanctifying grace!”¹³⁵ Uit deze laatste zinnen blijkt dat het beeld van God door Wesley wordt gezien als iets dat bij de schepping aan de mens verbonden was. De val in Adam heeft het beeld grotendeels weggenomen, maar er zijn nog restanten. Opgemerkt moet worden dat Wesley het beeld van God op de mens onderscheidde in drie delen: 1) *the moral image*, vernietigd door de val, 2) *the natural image*, waaronder de wil, door de val beschadigd maar niet verloren en 3) *the political image*, het vermogen om een plaats in te nemen onder autoriteit, onderbroken maar niet geheel verloren.¹³⁶ Als het gaat over wedergeboorte, schrijft John Wesley: “Gospel holiness is no less than the *image of God stamped upon the heart* [cursief van mij, DAB]; it is no other than the whole mind which was in Christ Jesus; it consists of all heavenly affections and tempers mingled together in one.... It is such a love of God as teaches us to be blameless in all manner of conversation; as enables us to present our souls and bodies, all we are and all we have, all our thoughts, words, and actions, a continual sacrifice to God, acceptable through Christ Jesus.”¹³⁷ En verder: “It is the

---

¹³⁵ John Wesley, “Notes on the First Book of Moses called Genesis”, nr. Gen. 1:27, geraadpleegd 18 mei 2019, <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/john-wesleys-notes-on-the-bible/notes-on-the-first-book-of-moses-called-genesis/#Chapter%2BI>.

¹³⁶ Yrigoyen en Warrick, *Historical Dictionary of Methodism*, 231–32.

¹³⁷ John Wesley, “The Sermons of John Wesley - Sermon 45 The New Birth”, z.d., par. III, <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/the-sermons-of-john-wesley-1872-edition/sermon-45-the-new-birth/>.

change wrought in the whole soul by the almighty Spirit of God when it is "created anew in Christ Jesus;" when it is "renewed after the image of God, in righteousness and true holiness;" when the love of the world is changed into the love of God;"¹³⁸

Duidelijk is dus dat Wesley de wedergeboorte omschrijft als het herstel van het beeld van God in de ziel, als een stempel dat op het hart gedrukt wordt. Dit, een in de wedergeboorte als een stempel ingedrukt beeld van God, is overigens nog steeds een fundamenteel element in de Methodistische theologie.¹³⁹ Duidelijk is ook Wesley van mening is dat de wedergeboorte de mens in staat stelt, *enables us*, om lichaam en ziel te richten op God. Dit was ook de gangbare visie van het op Wesley's leer gestoelde Methodisme: "Salvation meant restoring the image of God and freeing the will to do God's will."¹⁴⁰ Het komen tot de *Cristian perfection*, het streven naar heiligmaking, beschouwde Wesley als het centrale thema en het kenmerkende van de Methodistische prediking.¹⁴¹

8.5. Agende-strijd

Een andere kwestie die een rol speelde in Kohlbrügges eerste Elberfeldse periode is de Agendestrijd. Aangekomen in het Wuppertal werd Kohlbrügge

---

¹³⁸ Ibid., par. V.

¹³⁹ Zie voor een heldere uiteenzetting hierover: Scott J. Jones, *United Methodist doctrine: the extreme center* (Nashville: Abingdon Press, 2002), 146-48.

¹⁴⁰ Yrigoyen en Warrick, *Historical Dictionary of Methodism*, 134.

¹⁴¹ Ibid., 271.

geconfronteerd met een onrust rond dreigende wijzigingen in kerkorde en liturgie.¹⁴² Deze waren een gevolg van de in 1817 door koning Friedrich Wilhelm III tot stand gebrachte Union van de Lutherse en de Gereformeerde Kerk tot een Evangelische Landeskirche.¹⁴³ Onderdeel daarvan was de invoering van de Pruisische Agende, een voorgeschreven liturgie.¹⁴⁴ Tot de daadwerkelijke invoering van de Agende komt het tijdens Kohlbrügges aanwezigheid niet. In een brief gedateerd 4 juni 1835 te Utrecht, Kohlbrügge is dan dus niet meer in Elbberfeld, schrijft hij: "Intussen één onuitsprekelijke smart en grievende droefheid heeft mijn ziel tevens zó ingenomen, dat zij mij in mijn slaap zelfs niet begeeft, sedert ik van alles nauwkeurig onderricht ben, wat er in Pruisen met de Agenden omgaat, en hoe dezelve ook in Elberfeld aangenomen zijn en door de Krummachers afgelezen worden."¹⁴⁵ De kleine Agende was een compromis voor de gemeenten die bezwaar maakten tegen de Agende als geheel.¹⁴⁶ Met de kleine Agende werden de wezenlijke delen van de door de koning ontworpen Agende geaccepteerd.¹⁴⁷ Enige verschil met de uitgebreide liturgie was

---

¹⁴² A. C. Honders, "H. F. Kohlbrügge en de liturgie", *Nederlands archief voor kerkgeschiedenis / Dutch Review of Church History* 49, nr. 2 (1969): 221-22.

¹⁴³ T. van ES, "Kohlbrugge en de Pruisische Agende", *Ecclesia, orgaan van de stichting vrienden van dr. H.F. Kohlbrugge* 17 (augustus 2002).

¹⁴⁴ Honders, "H. F. Kohlbrügge en de liturgie", 221-22.

¹⁴⁵ H.F. Kohlbrügge, *Gouden appelen in zilveren gebeelde schalen - 100 brieven aan diverse personen*, 1:21.

¹⁴⁶ T. van ES, "Kohlbrugge en de Pruisische Agende".

¹⁴⁷ Volkmar Wittmütz, *Kleine Wuppertaler Stadtgeschichte* (Regensburg: Pustet, 2013), hfdst. Die Kirche.

het daarin ontbreken van antwoordende zangkoren.¹⁴⁸ Uit de brief van Kohlbrügge blijkt dat de kwestie hem aan het hart ging. Voor mijn onderzoek is het zinvol na te gaan of het beeld van God op enige wijze in de Agende voorkomt. Raadplegen van uitgaven van de Agende leert dat de enige verwijzing naar het beeld van God gelegen is in het daarin opgenomen trouwformulier: “Nachdem Gott, unser Vater, den Himmel und die Erde und alles, was darinnen ist, erschaffen hatte, schuf er auch den Menschen *nach seinem Bilde* [cursief van mij, DAB], daß er herrsche über alle Thiere, die auf der Erde, im Wasser und in den Lüften sich bewegen.”¹⁴⁹ A.C. Honders stelt dat Kohlbrüggés bezwaren tegen de verplichte in invoering van de Agende niet zozeer gericht waren tegen de veranderingen in kerkorde en liturgie op zich, maar veelmeer tegen de gewijzigde verhouding kerk – staat.¹⁵⁰ “Die reformierte Gemeine Elberfeld muss frei bleiben...” zei Kohlbrügge er later zelf over.¹⁵¹ En over het antwoord dat hij gaf toen het kerkbestuur in Elberfeld hem vroeg of hij de Agende in acht zou nemen als hij een beroep zou krijgen, zegt hij: “nein, dat is wohl gut für die kirchen anderen provinzen, aber für die Kirchen der Rheinprovinz ist es verderblich, namentlich, weil die besten Gemeindeglieder dagegen sind. Übrigens

---

¹⁴⁸ Honders, “H. F. Kohlbrügge en de liturgie”, 222.

¹⁴⁹ Evangelische Kirche in Preussen, *Agende für die evangelische Kirche in den Königlich Preussischen Landen - Mit besonderen Bestimmungen und Zusätzen für die Provinz Westphalen und die Rhein-Provinz.* (Dietericischen Buchdruckerei, 1834), 227.

¹⁵⁰ Honders, “H. F. Kohlbrügge en de liturgie”, 225.

¹⁵¹ *Ibid.*, 224.

werdet ihr mit dieser Agende nur eine Brücke für die Römischen bauen und euch selbst schwächen.”¹⁵² Dit antwoord leidde op 14 april 1834 tot een ontzegging van Kohlbrüggens preekbevoegdheid in de hele provincie Rijnland.¹⁵³ Ook in de Nederlandse Reveil kringen blijft de Agende kwestie niet onopgemerkt. Het blad *Stemmen* schrijft op 20 juni 1835 over de situatie in Elberfeld. In een artikel met de titel “het derde jubelfeest der Geneevse hervorming in 1835 wordt geschreven: “Droevig zijn de berigten uit het westelijk Duitschland. Zoo wij wel onderrigt zijn, tracht in Pruisen de Staat meer en meer zijnen invloed in de kerk door te zetten, zelfs in zoodanige plaatsen en gemeenten, alwaar hieromtrent tot nog toe eene zekere onafhankelijk had geheerscht. De Agenda of Liturgie der vereenigde of Evangelische kerk van Staatswege vastgesteld, wordt thans ook bij onze Gereformeerde geloofsbroeders in Elberfeld, wier Liturgische schriften met de onze zo geheel overeenkwamen, ten minsten ten deele ingevoerd. Mogten de Christeren aldaar in die hagchelijke oogenblikken wijsheid van boven ontfangen!”¹⁵⁴

8.6. Afweging

Het voorgaande overziende is een verband tussen Kohlbrüggens “ontdekking” van Gen. 1:27 en de Methodistische missie in Elberfeld niet uit te sluiten. Duidelijk is dat de leer van de *Cristian perfection*, het streven naar heiligmaking zoals de

---

¹⁵² Ibid., 241.

¹⁵³ Lic. Hermann Klugkist Hesse, *Hermann Friedrich Kohlbrugge, levensbeschrijving*, 92.

¹⁵⁴ *Nederlandsche stemmen over godsdienst, staat-, geschied- en letterkunde*, 44.

Methodisten die voorstonden, tegengesteld is aan wat Kohlbrügge in zijn kommapreek leerde. Kohlbrügge wordt in Elberfeld opnieuw geconfronteerd met prediking van heiligmaking. Als ik ervan uit ga dat Jörgens' prediking van heiligmaking inderdaad op de theologie van Wesley gefundeerd was, wat aannemelijk is, dan was deze heiligmaking niet filosofisch, maar vooral theologisch gemotiveerd. Niet verlichtingsdenken, zoals bij ds. Uckerman was reden om uit te gaan van mogelijkheden van de mens en deze te preken, maar de achterliggende scheppings- en wedergeboorte leer van Wesley. Wedergeboorte betekende herstel van het in de mens aanwezige, ingedrukte, beeld van God, met de mogelijkheden voor heiligmaking die dat met zich meebrengt. Er van uitgaande dat Kohlbrügge rationele afwegingen maakte en dat ik deze afweging kan volgen¹⁵⁵, waarvan ik in dit onderzoek steeds uitga, betekent dit dat Kohlbrügge zijn eerder in de kwestie Uckerman tegen verlichtingsdenken gerichte bezwaren, nu ook theologisch moest verantwoorden. Voor de (on)mogelijkheden van de mens na de wedergeboorte vond hij deze motivatie al in zijn interpretatie van Romeinen 7:14. De prediking in Elberfeld moet hem er meer of minder van bewust gemaakt hebben, dat denken hierover ook voor de scheppingsleer gevolgen heeft. De op John Wesley teruggaande visie dat wedergeboorte het herstel van het beeld van God *in de ziel* is en daardoor de mens in staat stelt lichaam en ziel te richten op God, is het tegenovergestelde van de visie die Kohlbrügge zou ontwikkelen met zijn lezing van Genesis 1:27. Het is, op

---

¹⁵⁵ Uitgangspunt van het intentioneel verklaringsmodel: Lorenz, *De constructie van het verleden*, 83.

basis van het voorgaande, niet onwaarschijnlijk dat de kiem voor zijn lezing van Genesis 1:27 al gelegd werd in zijn confrontatie met de Methodistische prediking van de heiligmaking. Dat de prediker Jörgens in zijn eigen val liet zien een bedrieger te zijn, kan voor Kohlbrügge een onderstropping geweest zijn van zijn gelijk in het geheel vleselijk zijn en blijven van de mens. Een verband tussen Kohlbrüggens lezing van Gen. 1:27 en de Agende-kwestie lijkt niet voor de hand te liggen. De Agende kwestie was voor Kohlbrügge belangrijk, maar niet een primair theologische aangelegenheid.

9. CONTEXT INGEZOOMD: REVEIL IN UTRECHT 1834-1836

9.1. Algemeen

In de levensbeschrijving concludeerde ik al dat de tweede Utrechtse periode van Kohlbrügge begint met zijn terugkeer van zijn eerste Elberfeldse periode begin 1834 en eindigt met zijn terugkeer naar Elberfeld in 1845. Met de gevonden datering van zijn ontdekking van de vertaling van Gen. 1:27 tussen 11 februari 1834 en 6 mei 1836, betekent dit dat deze ontdekking in het begin van de tweede Utrechtse periode gedaan werd. Het is daarom belangrijk ook deze periode in detail te bezien.

9.2. Kohlbrügge en blad *Nederlandsche stemmen*

De contacten met de mannen van het Reveil verminderen sterk na de briefwisseling tussen Kohlbrügge en Da Costa over de kommapreek: "...de meeste Reveilvrienden, onder wie Capadose, en anderen die voor Kohlbrügge partij gekozen hadden bij het onrecht dat hem door de Synode was aangedaan, keerden zich van hem af."¹⁵⁶ Van *direct* contact is daarom, in de tweede Utrechtse periode, nauwelijks sprake meer. Voor de invloed die het Reveil desondanks op Kohlbrügge heeft gehad, is het zinvol na te gaan wat er over het Beeld van God geschreven is in het de Reveil-uitgave *Nederlansche Stemmen*. Dat Kohlbrügge dat blad gelezen heeft, ondanks zijn breuk met het Reveil, is aannemelijk, omdat hij brieven schrijft aan de

---

¹⁵⁶ M. den Admirant, "Kohlbrugges Utrechtse jaren (V)", *Ecclesia, orgaan van de stichting vrienden van dr. H.F. Kohlbrugge* 22 (5 november 2011): 164.

redactie naar aanleiding van verschenen artikelen. J.G. Barnhoorn schrijft daarover in *Ecclesia*: “In september 1837 doet Kohlbrügge een felle aanval op de "Nederlandsche Stemmen over Godsdienst, Staat-, Geschied- en Letterkunde", - een blad, dat zich ten doel stelt, een bijdrage aan de verbreiding van Gods Koninkrijk te leveren. In deze aanval wordt ook De Clercq, als één der redacteuren van het blad, betrokken:

Kohlbrügge acht hem en zijn mederedacteuren, gevangen als zij zijn in hoogmoed, niet bekeerd tot de levende God.”¹⁵⁷ In zijn dagboek schrijft De Clercq over deze brief: “Bähler komt opeens een bezoek geven onder het ontbijt en de bode brengt een brief van Kohlbrügge. Deze brief is hartelijk en toch geweldig uit de hoogte. Alles verworpen. Wat men uitbreiding van het rijk Gods noemt, alleen hoogmoed. Dat de Mij [Nederlandsche Handel-Maatschappij] bedreigd wordt & de bijl aan den voet des booms ligt, is omdat ik aan de N S [Nederlandsche Stemmen, DAB] blijf werken en de schrijvers dier N S niet bekeerd zijn tot den levendige God. Het sloeg mij niet ter neder, en toch maakt het mij een wonderlijken indruk. Hij ziet veel waars doch mij dunkt zijn hoogmoed trekt de lijnen door en brengt alles tot consequentie. Hij is onbillijk! God geve mij wijsheid om te antwoorden en te behartigen wat zulks verdient. In alles is hoogte, doch moet daarom alles ophouden.”¹⁵⁸ Een tweede, soortgelijke aanval volgt anderhalf jaar later. Barnhoorn schrijft daarover: “In januari

---

¹⁵⁷ J.G. Barnhoorn, “Vriendschap in Christus (VI)”, *Ecclesia, orgaan van de stichting vrienden van dr. H.F. Kohlbrugge* 8 (10 april 1998).

¹⁵⁸ Willem de Clercq, *Dagboek Willem de Clercq 1811-1844* (Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, z.d.), nr. 7 sept. 1837, resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/declercq/#page=144.

1839, tijdens een bezoek van De Clercq aan Kohlbrügge, die op dat ogenblik bij Matthijs Westendorp logeert, volgt een tweede aanval op de "Stemmen", die naar de mening van Kohlbrügge "Christus en Belial verenigen".¹⁵⁹ Inderdaad wordt van dit voorval een aantekening aangetroffen in het dagboek van De Clercq op de datum 22 januari 1839. Onder de woorden Christus en Belial heeft De Clercq een dikke streep gezet.¹⁶⁰ Deze gebeurtenissen maken het voldoende aannemelijk dat Kohlbrügge het blad *Stemmen* heeft gelezen. Ook maken de gebeurtenissen duidelijk dat het contact tussen de Reveil-kringen en Kohlbrügge voornamelijk verliep via dit blad en zijn schriftelijke reacties daarop.

9.3. Artikel Nederlandsche Stemmen

De edities van het blad *Nederlandsche stemmen* zijn door uitgever Van Peursum gebundeld uitgegeven en daardoor bewaard gebleven en te raadplegen.¹⁶¹ Omdat deze uitgaven digitaal beschikbaar zijn, kan eenvoudig in de edities worden gezocht op voorkomen van de term "beeld". Een dergelijke zoekactie voor de tijdspanne waarop mijn onderzoek zich richt (tussen 11 februari 1834 en 6 mei 1836) levert één relevante treffer op. Op 1 augustus 1835 verschijnt in *Nederlandsche*

---

¹⁵⁹ J.G. Barnhoorn, "Vriendschap in Christus (VI)".

¹⁶⁰ Willem de Clercq, *Dagboek Willem de Clercq 1811-1844*, nr. 22 jan. 1839.

¹⁶¹ *Nederlandsche stemmen over godsdienst, staat-, geschied- en letterkunde*.

Stemmen een artikel met de titel 'erfzonde en wedergeboorte'.¹⁶² Ingezet wordt met een kwalificatie van de wet naar aanleiding van Romeinen 7:14: "Wij weten, zegt de apostel, dat de Wet geestelijk is...en deze geestelijke wet (dus de eeuwig geldende Goddelijke zedenwet) oordeelt niet slechts het uitwendig gedrag...maar de binnenste gedachten".¹⁶³ Als het dan vervolgens gaat over het beeld van God dan wordt er geschreven: "De schepping van den mensch naar den beelde Gods en naar Zijne gelijkenis; den dood hem niet oorspronkelijk eigen of toegedacht, maar bedreigd in het geval der gebodsovertreding; de zonde begaan; het vonnis des doods over den mensch uitgesproken; en straks - dood en doodslag onder Adams kinderen, en Seth door Adam gewonnen naar zijne (Adams en niet meer Gods) gelijkenis, in tegenoverstelling van Adams oorspronkelijke bestaan naar die van God. Doch juist deze tegenoverstelling ontkennen sommigen, die de leere der eerste- en erfelijk overgeplante zonde loochenen. Adam, dus zegt men van die zijde, was naar Gods beeld geschapen, Adams kinderen naar het zijne geboren, dus ook zij naar het beeld van God."¹⁶⁴ Maar, zegt het artikel verder: "Dat de mensch nog na den val gezegd wordt: naar Gods beeld gemaakt te zijn, Gods geslachte te zijn, is ten eerste, alleen de vermelding en herinnering van een historische feit, dat den mensch dat beeld daarom juist niet toekent in zijnen tegenwoordige staat; doch ook ten tweede,

---

¹⁶² Ibid., 77.

¹⁶³ Ibid., 78.

¹⁶⁴ Ibid., 79.

bestemde's mensen oorspronkelijke schepping niet slechts zijn zedelijk maar ook zijn natuurlijk bestaan; de mensch derhalve bleef ook na den val als mensch een wezen niet van andere afkomst en aanleg als of Engel of dier, als zoodanig ook door Christus *herstelbaar* [cursief van mij, DAB], en in dien zin nog onderscheidende voorrechten, of liever (gelijk het onze Nederlandsche Belijdenis Art. XIV uitdrukt) *eenige kleine overblijfselen behoudende* [cursief van mij, DAB]. Doch neemt dit alles iets weg van het kenmerkende des ondersheids tussen de schepping Adams naar Gods beeld, en de geboorte van Adams geslachten naar het zijne (1)?¹⁶⁵ De opgenomen voetnoot (1) verwijst naar Da Costa's voorlezingen over de Handelingen der apostelen hfdst. XVII. Daar schrijft hij bij vers 27 en 28:

“Immers de mensch draagt in zijne zelfbewustheid, rede, verstand, zedelijk gevoel, liefde en wilskracht, het beeld in het klein van hetgeen in God op oneindige wijze bestaat...Doch wat den mensch het naaste ligt, wordt door hemzelve het verst van zich verwijderd; ja men kan zeggen, dat de mensch zich in zijn zonde vernedert tot het dier, zij het ook tot het edelste der dieren, dat geen behoefte heeft aan goddelijke voorstellingen, goddelijke gevoelens en goddelijke daden, maar onredelijk is en enkel naar de natuur leeft. – *Want in Hem leven, bewegen wij ons, en zijn wij*. Reeds naar de natuur bewegen wij ons en zijn wij in de *lucht*. Omvat ons nu reeds een geschapen element zoo geheel en al, dat wij er ons niet buiten kunnen stellen, zonder te stikken, te sterven, hoe veel te meer omvat ons de Ongeschapene, die al het geschapene, ofschoon oneindig daarboven verheven zijnde en blijvende, nogtans met liefde omvat en daarmede in stand houdt...En nu is God ons reeds zo nabij in de natuur, hoeveel te meer in de genade, waarin Hij ons omvat met al Zijne liefde in Christus, door zelf tot ons in te treden en in ons te wonen en te werken door den Heiligen Geest...Doch de geest des menschen is juist het Gode verwante in den mensch...De menselijke geest leeft van zelve niet meer uit den goddelijke Geest, maar moet er toe in staat gesteld worden. En dat doet het Evangelie. Het roept den mensch op, om uit zijn natuurstaat te treden in de gemeenschap met God”¹⁶⁶

---

¹⁶⁵ Ibid.

¹⁶⁶ I. da Costa en J.F. Schimsheimer, *Bijbellezingen van wijlen Mr. Is. da Costa: De handelingen der Apostelen* (Höveker, 1877), 557–58.

Maar, zo gaat het artikel in Nederlandsche stemmen verder: “Neemt dit alles iets weg van die waarheid, dat de mensch door de eerste en oorspronkelijke zonde, het beeld Gods, *voor zoo verre* [cursief van mij DAB] dat bij zijn schepping in heiligheid en gerechtigheid bestond, verloor, en geestelijk dood werd, om alleen door en in Christus weder te kunnen levendig gemaakt worden?”¹⁶⁷ Met het *voor zoo verre* wordt hier dus een beperking gemaakt in verlies van het beeld Gods. Het artikel besluit met: “Zo stelt dan de H. Schrift deze beide: de geboorte van nature als zondaars, en de wedergeboorte tot gerechtigheid, heiligheid, en heerlijkheid, tegen elkander over als een zijn *in Adam*, en een zijn *in Christus*. In Adam toch, aller menschen Stamvader en Hoofd van nature...ontvingen wij alle het menschelijk bestaan, zondigden, en stierven weg. In Christus is op nieuw het leven.”¹⁶⁸

9.4. Intermezzo: Augustinus

De manier waarop in de *Stemmen* gesproken wordt over het Beeld Gods in de mens doet sterk denken aan de manier waarop Augustinus dat deed. Luigi Gioia trekt op basis van een verkenning van Augustinus' leer over de het beeld van God, de volgende conclusie: “Voor Augustinus houdt het ‘beeld’ veel meer in dan een simpele analogie tussen mensen en God (*image-exemplar*). Dit is wel deel van het beeld, zoals bij alle andere schepsels, maar het gaat vooral ook om een relatie van

---

¹⁶⁷ *Nederlandsche stemmen over godsdienst, staat-, geschied- en letterkunde*, 79.

¹⁶⁸ *Ibid.*, 80–81.

oorsprong, het beeld heeft een relationeel karakter (*image-relation*).¹⁶⁹ Het gaat in dat laatste om “zijn, leven, wijsheid en participatie in de gelijkheid van de Zoon aan de Vader.”¹⁷⁰ De onderscheiding die Gioia maakt in Augustinus’ spreken over het beeld van God, in *image-exemplar* en *image-relation*, zie ik ook terug in het artikel in de *Stemmen*. Het artikel stelt samengevat: In de zondeval is het *image exemplar*, hoewel beschadigd, behouden, maar het *image-relation* is daarbij verloren gegaan.

9.5. Afweging

Het voorgaande overziende is een verband tussen Kohlbrügges ontdekking van Gen. 1:27 en zijn indirecte gesprek met het Reveil niet uit te sluiten. De heftige toon waarop hij brieven schreef aan de redactie van Nederlandsche *Stemmen*, verraden dat wat daarin geschreven werd Kohlbrügge zeker niet onbewogen liet. Beïnvloeding van Kohlbrügges agenda door wat in *de Stemmen* geschreven werd, is daarom niet ondenkbaar. Het gevonden artikel in *de Stemmen* is in meerdere opzichten interessant. Allereerst omdat het artikel een verband legt tussen de voor Kohlbrügge op het moment van verschijnen van dit artikel, zeer belangrijk geworden tekst Rom. 7:14 en het beeld van God. De datering van het artikel, 1 augustus 1835, ligt ná de briefwisseling tussen Da Costa en Kohlbrügge over de kommapreek, die afgesloten

---

¹⁶⁹ Luigi Gioia, *The Theological Epistemology of Augustine's De Trinitate* (Oxford; New York: Oxford University Press, 2008), 238.

¹⁷⁰ *Ibid.*, 236.

werd met een brief van Kohlbrügge met de datum 11 februari 1834.¹⁷¹ De redactie van *de Stemmen*, waaronder Da Costa zelf, was dus op de hoogte van de lading van deze tekst. Verder lijkt in eerste instantie de manier waarop *de Stemmen* schrijft over de schepping en Gods beeld, heel dicht bij de uiteindelijke omschrijving van Kohlbrügge te liggen. Nauwkeurige vergelijking laat echter zien dat er toch een groot verschil is als het gaat om het onderscheiden van het *image-exemplar* en *image-relation*. Waar *de Stemmen* met Augustinus zegt dat het *image-exemplar* in de val beschádigd is, zegt Kohlbrügge door de gelijkenis afhankelijk te maken van het beeld (zie par. 3.3: Verlies van het een, het beeld, betekent dus het verlies van het ander, de gelijkenis.), dat ook het *image-exemplar* met de val verlóren is.

9.6. Vervolg

Nu ook de tweede Utrechtse periode wat meer in beeld is gebracht, heb ik met alles wat in de voorgaande hoofdstukken gezegd is, een overzicht van wat aan Kohlbrüggés schrijven over Gen. 1:27 voorafging. De voorgaande hoofdstukken hebben een beeld geschetst van de buitenkant, de grotere en directe context van het leven van Kohlbrügge tót het moment van het verschijnen van zijn boekje over Romeinen 7, “Het zevende hoofdstuk van Paulus' brief aan de Romeinen in uitvoerige omschrijving”, in 1839.¹⁷² Het is nu eerst zaak te bezien welke invloed de

---

¹⁷¹ H.F. Kohlbrügge, *Hoogst belangrijke briefwisseling*, 57.

¹⁷² H.F. Kohlbrügge, *Het zevende kapittel van den brief van Paulus aan de Romeinen in eene uitvoerige omschrijving*, 2.

nieuw gevonden vertaling op de theologie van Kohlbrügge had. Ik doe dat in het volgende hoofdstuk.

10. VERGELIJKING KOMMAPREEK – VERKLARING ROM 7

10.1. Algemeen

Het eerste gevonden document waarin Kohlbrügge zijn ontdekking van de vertaling van Gen. 1:27 werkelijk gebruikt in een theologische uiteenzetting, is in zijn verklaring van Romeinen 7, een boekje dat verscheen in 1839. Omdat de kommapreek over Rom. 7:14 gehouden werd in 1833, maakt de gevonden tijdspanne waarin hij zijn ontdekking deed, tussen 11 februari 1834 en 6 mei 1836, het mogelijk beide (de kommapreek over Romeinen 7:14 en het boekje over Romeinen 7) te vergelijken en de invloed van de vertaalwijze van Gen. 1:27 op Kohlbrüggens denken over heiliging in beeld te brengen. Deze vergelijking is bijzonder zinvol, omdat beide geschriften ingaan op dezelfde tekst. Voor de kommapreek doet zich daarbij de bijzonderheid voor dat er naast een uitgave in het Duits, twee uitgaven in de Nederlandse vertaling beschikbaar zijn. De uitgave in het Duits is van 1833.¹⁷³ De eerste Nederlandse vertaling is van 1834, vertaald door J.H. Albrecht.¹⁷⁴ De tweede, uitgegeven door Kohlbrügge zelf, is van 1836. Gezien de gevonden tijdspanne van het ontdekken van Gen. 1:27, tussen 11 februari 1834 en 6 mei 1836, is het verschil tussen beide vertalingen iets om rekening mee te houden. Het is mogelijk dat in de tweede vertaling, van Kohlbrügge zelf, zijn nieuwe inzicht in Gen. 1:27 een rol speelt.

---

¹⁷³ H.F. Kohlbrügge, *Gastpredigt über Römer 7, V. 14 : gehalten in der reformirten Kirche* (Elberfeld: Büschler, 1833).

¹⁷⁴ H.F. Kohlbrügge, *Hoogst belangrijke briefwisseling*, 58.

Tegelijk kunnen juist verschillen in de vertaling inzichtelijk maken wat die invloed dan betekent. Voor onze vergelijking zal ik daarom steeds naast de uitgave in het Duits, de beide Nederlandse vertalingen in beeld houden en in de vergelijking betrekken. De Nederlandse vertalingen zijn daarbij leidend, omdat de strijd over de preek zich afspeelde in Nederland en zich ontwikkelde op basis van deze vertalingen.

10.2. Teksten

In zijn verklaring over Romeinen 7 spreekt Kohlbrügge zeven keer over het beeld van God. Opmerkelijk: Hij doet dat zesmaal bij de behandeling van Rom. 7:14 en eenmaal bij de behandeling van Rom. 7:22 en 23. In de volgende paragrafen ga ik per onderwerp na wat de invloed is van de nieuwe lezing van Gen. 1:27.

10.3. Wet

Over de wet schrijft Kohlbrügge in zijn boekje over Rom. 7: “Maar de Wet blijve op het hoogst geacht en geëerbiedigd: en wee dengenen , welke haar tegen zich heeft! Want de Wet wil den mensch volstrekt *naar het beeld* [cursief van mij DAB] ‘en de gelijkenis Gods hebben;... zij verlangt heiligheid, gelijk God zelf Heilig is.”¹⁷⁵ In de kommapreek zei hij over de wet: “In één woord, zij wil, dat wij zó heilig zijn zoals onze eerste ouders vóór de val waren, en zo volkomen, als onze Vader in de hemelen

---

¹⁷⁵ H.F. Kohlbrügge, *Het zevende kapittel van den brief van Paulus aan de Romeinen in eene uitvoerige omschrijving*, 52.

volkomen is! (Matth. 5:48.)” In de vertaling van 1834 zijn geen wezenlijke verschillen aanwezig.¹⁷⁶ In beide gevallen spreekt Kohlbrügge over wat de wet wil. In de kommapreek noemt hij twee dingen: Heiligheid zoals onze ouders voor de val en volkomenheid als de Vader in de hemel. De verwijzing “naar heiligheid zoals onze ouders” komt in de verklaring van Rom. 7 niet meer voor. In de verklaring wordt alleen nog naar de heiligheid van God gewezen. Duidelijk wordt dat de nieuwe lezing van Gen. 1:27 de functie van de wet beïnvloedt. In de kommapreek maakte de wet nog de breuk tussen Adam vóór de val en de mens ná de val zichtbaar. In de verklaring wijst de wet op de breuk tussen God en de mens door en na de val. De wet kan die breuk niet helen en eist nochtans het gelijk zijn aan het beeld van God.

10.4. Vlees

In zijn verklaring schrijft Kohlbrügge: “Vleesch, zoo heet God het kind Adams, sedert het van hem verwijderd en, afgesneden van Zijn Leven, verloren gegaan is. Zoo is Adam, zoo mijn vader en mijne moeder Dengenen toegevallen, die het geweld des doods heeft, dat is den Duivel; en in dezen dood , onder dit oordeel, ontstaan uit de ongehoorzaamheid: van Eénen, onder den toorn Gods en de verdoemenis, ben ik *naar het beeld mijner ouden* [cursief van mij DAB] in ongerechtigheid verwekt, en in zonde ontvangen van mijne moeder. Zoo is het alzoo hij mij een gansch verkeerd en verdraaid wezen, een averegtsch doen; zoo ben ik: dood in zonden en misdaden, zonder God en zonder hope in de wereld; een mensch geheel naar onzen aard, onze

---

¹⁷⁶ H.F. Kohlbrügge, *Hoogst belangrijke briefwisseling*, 26.

natuur, en onze gesteldheid.”¹⁷⁷ In de kommapreek schrijft hij, als hij handelt over het vlees: “Zoals ik inwendig en uitwendig leef, geheel uit vlees geboren, uit zondig zaad geteeld, en in zonden ontvangen; daarom is het gedichtsel en het trachten van mijn hart boos van mijn jeugd aan, en het houdt niet op; daarom ben ik een onreine uit onreinen, en is de bodem van mijn hart enkel zonde.”¹⁷⁸ De vertaling van 1834 toont geen wezenlijke verschillen.¹⁷⁹ Het verschil met de verklaring ligt in het ontbreken van de uitdrukking *naar het beeld mijner ouders*. Scherper wordt een en ander duidelijk als Kohlbrügge in zijn verklaring schrijft: “Ik en de Wet zijn tegenstellingen als graf en paradijs: want ik ben vleeschelijk. God schiep den mensch *in zijnen beelde* [cursief van mij, DAB] en naar zijne gelijkenisse schiep hij hem. De mensch is verloren gegaan uit eigen vrijen wil, door verleiding des Satans. Hij verloor – niet het beeld Gods, maar hij verloor – God;”¹⁸⁰ Hier wordt de ultieme consequentie zichtbaar van het geschapen zijn *in Gods beeld*. Als de mens immers in de zondeval niet het beeld van God verloor, maar God zelf, dan moet dat betekenen dat de mens dat beeld nooit zelfstandig in zich had. Het vleeselijke van de mens blijkt al in het paradijs, voor de zondeval, in de grond aanwezig. De paradijselijke toestand

---

¹⁷⁷ H.F. Kohlbrügge, *Het zevende kapittel van den brief van Paulus aan de Romeinen in eene uitvoerige omschrijving*, 63–64.

¹⁷⁸ H.F. Kohlbrügge, *Hoogst belangrijke briefwisseling*, 65.

¹⁷⁹ *Ibid.*, 28.

¹⁸⁰ H.F. Kohlbrügge, *Het zevende kapittel van den brief van Paulus aan de Romeinen in eene uitvoerige omschrijving*, 64.

was mogelijk doordat dit vleselijke zich ophield *in Zijn beeld*. Het vlees werd door de zonde als het ware onthuld, het kwam tevoorschijn als iets dat voorheen bedekt was. In de kommapreek schreef hij: “Merk op hetgeen wij lezen. Paulus, toen hij deze brief schreef, zegt niet: Vroeger was ik, nee, maar: ik *ben* vleselijk. En voorzeker, dat het waarheid is dat die zonde, die wij van onze eerste ouders hebben geërfd, niet slechts bij hen, die de duivel blijven toebehoren, nee, maar ook bij de kinderen van de lichts, een poel is en een gifstookster en een peilloze bron van al gruwel. Dat zien wij ook veelvuldig bij andere heiligen en gelovigen.”¹⁸¹ In de vertaling van 1834 zijn geen wezenlijke verschillen aanwezig.¹⁸² Het vleselijk zijn wordt hier door Kohlbrügge een *geërfde zonde* genoemd. Dit is een belangrijk punt. Dat betekent immers dat dit vleselijk zijn in het geheel niet aanwezig was vóór de zondeval. Het vleselijk zijn was niet bedekt in de schepping al aanwezig, maar ontstond met de zonde. De ontdekking van Genesis 1:27 blijkt dus een fundamentele wijziging van inzicht te hebben gebracht als het gaat om het wezen van de mens. Daarmee verbonden krijgt ook het begrip *erfzonde* een andere lading. Was in de kommapreek nog sprake van het overerven van de *zonde*, in de verklaring is sprake van het overerven van het *wezen* van de mens, namelijk het vleselijk zijn, het zonder God zijn.

---

¹⁸¹ H.F. Kohlbrügge, *Hoogst belangrijke briefwisseling*, 66.

¹⁸² *Ibid.*, 28.

10.5. Intermezzo: Da Costa

Belangrijk punt in het voorgaande is dat Kohlbrügge in de verklaring stelt dat het *vlees* zijn van elk mens ligt in de voortplanting van het vlees vanwege het ter wereld komen van kinderen *naar het beeld van hun ouders*. Dit lijkt veel op wat Da Costa schreef in *Nederlandsche stemmen* (zie par. 9.3). Er is echter een belangrijk verschil. Da Costa zegt niet dat het vlees wordt voortgeplant. In hun briefwisseling wordt duidelijk dat Da Costa en Kohlbrügge ieder iets anders onder *vlees* verstaan. Da Costa schrijft: “Die in Christus tot rechtvaardiging gelooft als Zaligmaker en Borg in de plaats en ten goede van de Hem gegevenen van de Vader, die wordt ook daardoor zelf een nieuw schepsel. Hij is wedergeboren. Hij is een nieuwe mens naar de Geest; schoon hij altijd de oude mens blijft bij hem houden in dit leven, naar den vleese. Vandaar de strijd tussen Geest en vlees bij de gelovige, beschreven door de Apostel Paulus in de brief aan de Romeinen, en in die aan de Galaten. Die nieuwe mens, dat nieuw beginsel, ziedaar de CHRISTUS IN ONS.”¹⁸³ Kohlbrügge antwoordt daarop: “Uw onderscheiding tussen nieuwe mens naar de geest, oude mens naar het vlees is on-Bijbels. *Wandelen naar de geest* is wandelen in het geloof (Rom. 8: 1). Naar het vlees is: *naar de wet*, naar de werken van de wet (Rom. 4: 1, 2; Gal. 3: 2, 3; Rom. 9: 8; Gal. 4: 2, 9) en naar alles wat daaruit voortkomt. Rom. 7: 7, 8; Gal. 5: 17 geeft duidelijk te kennen, dat *oude mens* en *vlees* hetzelfde zeggen, de zin gewijzigd naar

---

¹⁸³ Ibid., 36.

het onderwerp, waarover gehandeld wordt.”¹⁸⁴ Dat Da Costa als Reveil-voorman spreekt over een nieuw beginsel in de gerechtvaardigde mens kan overigens een goede verklaring zijn voor het waarom de afgescheidenen moeite hadden met een spreken over geschapen zijn *in Gods beeld*. Immers is er dan in de uitleg van Kohlbrügge ook in de wedergeboorte geen nieuw beginsel in ons, maar blijft dat buiten ons.

10.6. Streven naar herstel

In zijn verklaring zegt Kohlbrügge over het streven naar herstel: “Zijn geschapen zijn *in het Beeld Gods* [cursief van mij, DAB], zijne Gode gelijkheid wil hij [de mens na de val, DAB] hoe hij ook verloren is, met alle magt voor Gods Àangezigt verdedigen: maar wijl hij wel inziet, dat hij daarmede er toch niet doorkomt, en niet toereikend is voor Gods Gerigt , zoo wijt hij het aan het beeld, dat het niet meer datzelfde is; in stede van zich zelven te beschuldigen, dat hij tegen God alleen gezondigd heeft: En nu meent hij, dat, wanneer hij eerst dat beeld terug hadde, of wanneer maar zijne krachteloze kracht ontbonden ware, – even als een vogel van den strik; dan zoude hij het wel spoedig met behulp des Geests en door de kracht Christi klaar spelen.”¹⁸⁵ Het streven naar herstel wordt hier helemaal betrokken op

---

¹⁸⁴ Ibid., 43.

¹⁸⁵ H.F. Kohlbrügge, *Het zevende kapittel van den brief van Paulus aan de Romeinen in eene uitvoerige omschrijving*, 67.

het streven naar herstel van het beeld Gods in het leven. In de kommapreek zegt hij over het streven naar herstel: “Wat het toch eens: bidden, zingen, de Bijbel en stichtelijke boeken lezen, de eenzaamheid opzoeken, ter kerk en ten Avondmaal gaan, zich dagelijks twee of driemaal afzonderen voor God...in Hem geloven, op Hem vertrouwen, de zonde doden, tegen wereld en zonde strijden, en wat dergelijke heilige verrichtingen meer zijn...dit en dergelijk is alles op zichzelf werk van de wet (Jesaja, 55: 2, 3), en deze dingen moeten geestelijk bedreven en volkomen aangebracht worden, en dat van de jeugd af aan tot het einde van ons leven, zonder nalating, met lust, ijver en blijmoedige zin. *Want de wet is geestelijk.*”¹⁸⁶ Opnieuw laat de vertaling van 1834 geen wezenlijk andere dingen zien.¹⁸⁷ De nieuwe lezing van Gen. 1:27 maakt dat Kohlbrügge de zonde van de gevallen mens omschrijft als het ernaar streven weer gelijkvormig aan, náár het beeld van God te zijn. In de kommapreek betreft Kohlbrügge dit streven naar herstel nog geheel op het streven naar een wettische heiligmaking. Scherper gezegd: In de kommapreek is streven naar heiligmaking nog zinloos, omdat het nooit volkomen zal zijn, zoals de wet eist. In de verklaring wordt het streven naar heiligmaking zelf tot zonde, omdat dat streven het feitelijk neerkomt op het zichzelf aan God gelijk willen maken: “Wie nu uit het geloof

---

¹⁸⁶ H.F. Kohlbrügge, *Hoogst belangrijke briefwisseling*, 68.

¹⁸⁷ *Ibid.*, 31.

van Jezus is, die houdt het „doe dat" niet aan de hand om zich van de zonde los te werken; want dat streven is zonde.”¹⁸⁸

10.7. Herstel

In de verklaring zegt Kohlbrügge over het herstel: “En wie God, die den goddeloozen regtvaardigt, geloovende is, die is regtvaardig; het geloof wordt hem als gerechtigheid toegerekend. De Wet bedoelt de Weldaad Christi.... gemeenschap hebben aan Hem, die door zijn geloof, terwijl hij zich zelve Gode onstraffelijk toegebracht heeft door eeuwigen' Geest , de Wet alzo vervuld heeft, dat het regt der Wet in ons vervuld wordt in even denzelfden Geest des geloofs Christi. Wie dezen Geest heeft, die is zijns. Wie zijns is, heeft zijne vrucht, de vrucht dezes Geestes, Zijne Heiliging, en het Einde, het eeuwige Leven.”¹⁸⁹ In de koomapreek schrijft hij: “Zoek Christus en Zijn gerechtigheid, en leer het, zonder iets, u bloot op Gods genade en Zijn barmhartigheid te laten drijven en tracht daarnaar, dat u gedurig meer en meer in Christus wordt gevonden. Hebt u Hem, de Hoge priester, dan hebt u alles; van Hem, Die het Hoofd is daalt dan op u, Zijn leden, genade voor genade neer, zodat het u aan geen deugd ontbreekt, die God in u wil aanschouwen. Zijn maaksel zijn wij, geschapen in Christus Jezus tot goede werken, die God voorbereid heeft, opdat

---

¹⁸⁸ H.F. Kohlbrügge, *Het zevende kapittel van den brief van Paulus aan de Romeinen in eene uitvoerige omschrijving*, 166.

¹⁸⁹ *Ibid.*, 78.

wij er in zullen gewandeld hebben.”¹⁹⁰ De vertaling van 1834 toont ook hier geen wezenlijke verschillen.¹⁹¹ Van de latere Kohlbrügge is bekend dat hij het herstel beschrijft als terugkeer in het Beeld, waarbij dat Beeld Christus is. In zijn verklaring van Rom. 7 formuleert hij het herstel echter nog niet op die manier. Per saldo lijkt er weinig verschil tussen de verklaring en de kommapreek. In beide komt het hier op neer: In de gemeenschap met Christus ligt rechtvaardigheid én heiligheid. De nieuwe lezing van Genesis 1:27 brengt wel een nieuwe omschrijving van die gemeenschap met Christus met zich mee. Gemeenschap met Christus betekent terugkeren *in het beeld* van God.

10.8. Afweging

De nieuwe lezing van Gen. 1:27 blijkt voor Kohlbrügge grote theologische en antropologische gevolgen te hebben. Allereest voor de functie van de wet. Die maakt niet langer alleen de breuk tussen Adam vóór de val en de mens ná de val zichtbaar, maar laat nu de breuk tussen God en de mens na de val zien. Daarnaast is er een fundamentele wijziging van inzicht als het gaat om het wezen van de mens. Er is na de val niet langer sprake van het overerven van de *zonde*, maar er is sprake van het overerven van het *wezen* van de mens, namelijk het vleselijk zijn, het zonder God zijn. Deze veranderde visie op de wet en op het wezen van de mens, leiden ook tot een scherpere afwijzing van het streven naar levensheiliging. Dat is niet langer alleen

---

¹⁹⁰ H.F. Kohlbrügge, *Hoogst belangrijke briefwisseling*, 68.

¹⁹¹ *Ibid.*, 32.

maar zinloos omdat het nooit volkomen zal zijn, zoals de wet eist, maar het streven naar heiligmaking wordt zelf tot zonde, omdat dat streven feitelijk neerkomt op het zichzelf aan God gelijk willen maken.

10.9. Doorkijk

Als het gaat om het daadwerkelijke herstel na de zondeval heeft de nieuwe lezing van Gen. 1:27 in de verklaring van Rom. 7 nog geen zichtbare gevolgen. Dit zal pas bij de latere Kohlbrügge zichtbaar worden. In een brief van 12 maart 1844 schrijft hij: "De mens... meent ook nog de gelijkenis Gods te kennen en zich met de wet te perfectioneren... en het beeld zoekt hij in zich hersteld te krijgen, in plaats dat hij erkenne, dat het beeld Gods nooit in hem, maar hij in den beelde Gods geschapen is geweest, en dat hij weder in dat beeld in moet....*Christus is Gods Beeld*, zegt de Apostel. 'Weder in het beeld in' - is dan in Hem gevonden geworden te zijn."¹⁹² Eerst met deze uitspraken is de betekenis van het geschapen zijn in Gods beeld door Kohlbrügge uitgewerkt tot in de verlossing van de mens.

---

¹⁹² H.F. Kohlbrügge, *Gouden appelen in zilveren gebeelde schalen - diverse brieven*, 2:28-29.

11. ANALYSE

11.1. Algemeen

In de voorgaande hoofdstukken heb ik de buitenkant van Kohlbrügges lezing van Gen. 1:27 volgens het intentioneel verklaringsmodel naar R.G. Collingwood in beeld gebracht.¹⁹³ De vraag is nu of ik behalve van deze buitenkant, ook iets kan zeggen over de intenties en motieven van Kohlbrügge. Om daar iets over te kunnen zeggen moet ik van de buitenkant van de handeling, de nieuwe vertaling van Gen. 1:27 en wat daaraan vooraf ging, bewegen naar de binnenkant van deze handeling. Voor het maken van die beweging heb ik daarbij de beschikking over het rationeel verklaringsmodel volgens W. Dray,¹⁹⁴ en het teleologisch verklaringsmodel volgens G.H. Von Wright.¹⁹⁵ Eerst zetten ik, omwille van het overzicht, de in voorgaande hoofdstukken gevonden zaken op een rij.

11.2. Samenvatting

Kohlbrügge kwam tot zijn lezing van Gen. 1:27 tussen 11 februari 1834 en 6 mei 1836 (par. 2.4). Aan dat moment ging het nodige vooraf. Kohlbrügge wordt orthodox Luthers opgevoed (par. 4.1). Hij studeert filosofie in een tijd waarin het Duitse

---

¹⁹³ Lorenz, *De constructie van het verleden*, 84.

¹⁹⁴ *Ibid.*, 86.

¹⁹⁵ *Ibid.*, 90.

Idealisme actueel is en wordt onderwezen in de filosofie van Schleiermacher, Fichte en Hegel. (par. 4.2). De invloed van deze vorming blijft wat verborgen tot zijn latere spreken over het beeld van God (par. 4.3.). Na de studie filosofie studeert Kohlbrügge theologie, waar zijn Lutherse achtergrond wordt verbreed met de gereformeerde leer en die van de nadere reformatie. Hij leert daar tegenover het spreken van Luther over het leven in het beeld van God en het in de val volledig verliezen daarvan, van Calvijn over het bij de schepping ingegrifte beeld van God, dat bij de val is bedorven maar in Christus wordt hersteld. Het samenvallen van de afronding van deze studie (1825) met een periode van streven naar heiligheid, doet vermoeden dat de gereformeerde leer voor dat moment de overhand kreeg in zijn denken (par. 5.3). Als hulppredikant in de Hersteld-Lutherse gemeente in Amsterdam (1826) wordt hij geconfronteerd met de doorwerking van het Duitse idealisme in de theologie, zoals die gepreekt wordt door ds. Uckerman. Kohlbrügge heeft ernstig bezwaar tegen de manier waarop het streven naar levensheiliging door hem wordt gemotiveerd vanuit de filosofie, door Kohlbrügge hier aangeduid als negatieve Neologie (par. 6.3.). Afgezet als Luthers proponent zoekt Kohlbrügge aansluiting bij de gereformeerden en vindt een welkom in kringen van het Reveil (1830). Ook daar komt hij heiligingstreven tegen, maar nu theologisch gemotiveerd. Het feit dat Kohlbrügge zich niet daadwerkelijk bij de afscheiding aansloot, doet vermoeden dat hij ook daar moeite mee had (par. 7.4.). Een confrontatie met nog actievere prediking van heiligmaking vindt plaats in Elberfeld in de ontmoeting van opwekkingprediker Jörgens (1833). Kohlbrügge heeft met zijn kommapreek een

antwoord voor zover het de mens na de wedergeboorte betreft. Juist de leer van Wesley, Jörgens was methodist, moet Kohlbrügge er van bewust gemaakt hebben dat denken over levensheiliging ook voor de scheppingsleer gevolgen heeft (par. 8.6.) Terug in Utrecht (1834) verloopt communicatie met de mannen van het Reveil via het door hen uitgegeven blad de Stemmen. Kohlbrügge leest dit blad en reageert soms door middel van brieven aan de redactie (par. 9.2.). Op 1 augustus 1835, in de periode waarin Kohlbrügge zijn ontdekking van Gen. 1:27 gedaan moet hebben, verschijnt in dit blad een artikel waarin samengevat en geïnterpreteerd m.b.t. het beeld van God, naar een beeld van Augustinus, wordt gezegd: In de zondeval is het image exemplar, hoewel beschadigd, behouden maar het image-relation is daarbij verloren gegaan (par. 9.5.).

11.3. Naar een hypothese

In de biografie van Kohlbrügge is de prediking en beoefening van levensheiliging een rode draad. De scharnierpunten in zijn leven draaien om deze as. Na zijn eerste bekering legt hij zich toe op levensheiliging. De kwestie Uckerman gaat over zijn afwijzing van filosofische gefundeerde prediking van levensheiliging. In de Reveil-kringen waar hij terecht komt is het een centraal thema. In Elberfeld komt hij in botsing met een scheppingstheologie die tot het preken van streven naar levensheiliging brengt. In de kommapreek komt hij ten slotte tot een theologisch gemotiveerde, radicale afwijzing van het streven naar levensheiliging. De vraag die nu nog beantwoord moet worden is deze: Welk direct motief had Kohlbrügge om te

komen tot zijn lezing van Genesis 1:27? In de volgende paragraaf werk ik daarvoor de volgende hypothese uit: Het artikel in *de Stemmen* was daarvoor motief én directe aanleiding.

11.4. Hypothese: Rationeel verklaringsmodel

Of Kohlbrügge het hierboven genoemde artikel in de *Stemmen* heeft gelezen, kan ik niet met zekerheid vaststellen. Wel is zeker dat hij in Utrecht, door iemand uit de Reveil-kringen bevraagd is op de verhouding van zijn leer en het geschapen zijn van de mens naar Gods beeld. Duidelijk is ook de kommapreek en wat in het artikel gezegd wordt over de schepping naar Gods beeld, niet met elkaar verenigbaar zijn. In de kommapreek stelde Kohlbrügge: “Ik ben daarentegen geheel, met mijn hele mens, met lichaam en ziel, met vernuft en wil, met al mijn zinnen en leden, *vleselijk*. Zoals ik inwendig en uitwendig leef, geheel uit vlees geboren, uit zondig zaad geteeld, en in zonden ontvangen;”¹⁹⁶ Het benadrukken dat de *hele mens* vleselijk is, na de rechtvaardigmaking, is niet in overeenstemming te brengen met een in de schepping naar Gods beeld onderscheiden van een *image exemplar* en *image-relation*. Bij Kohlbrügge is alleen plaats voor een *image-relation*.¹⁹⁷ Er zijn er een aantal zaken die een verband tussen het artikel in *De Stemmen* met Kohlbrüggés ontdekking van Gen. 1:27 denkbaar maken:

---

¹⁹⁶ H.F. Kohlbrügge, *Hoogst belangrijke briefwisseling*, 64.

¹⁹⁷ De late Kohlbrugge zal toch weer spreken over een rest: “Wat er van het Beeld Gods nog overgebleven is na de zonde, zit in het menselijk verstand, en is genoegzaam om de mens te verdoemen, terwijl de wil machteloos is”: H.F. Kohlbrügge, *God is getrouw, 15 preken deel 2*, 5.

- 1) Het moment van publicatie van het artikel, 1 augustus 1835, past binnen de tijdsperiode waarin Kohlbrügge de andere vertaling ontdekt moet hebben, tussen 11 februari 1834 en 6 mei 1836;
- 2) De plaats van het artikel in het blad *Stemmen*, dat zeker gelezen werd door de inmiddels tot critici van Kohlbrügge geworden Reveil-vrienden;
- 3) De inzet van het artikel in de *Stemmen*, met een verwijzing naar Rom. 7:14, de tekst van de kommapreek.

Wetend dat Kohlbrügge tot zijn vertaling van Gen. 1:27 kwam doordat hij kritisch op zijn scheppingsvisie werd aangesproken, kan ik uitgaande van een rationeel verklaringsmodel volgens W. Dray,¹⁹⁸ het volgende schema opstellen:

- Premisse 1: Kohlbrügge wordt door een lezer van het artikel in de *Stemmen* aangesproken op het knelpunt tussen zijn kommapreek en de scheppingsvisie achter het artikel. "Gij zult toch niet zeggen, dat God de mens in Zijn beeld gemaakt heeft!"¹⁹⁹
- Premisse 2: De oplossing voor het knelpunt is laten zien dat de scheppingsvisie in het artikel niet klopt;
- Conclusie: Kohlbrügge ontdekt door het opslaan van de kanttekening de mogelijke vertaling van Gen. 1:27.

Gelet op de aangetoonde impact van de nieuwe lezing van Gen. 1:27, moet de laatste stap van het model daarbij zelf als het startpunt van een nieuw proces worden gezien. Dat Kohlbrügge de consequenties van een andere lezing van Gen. 1:27 direct helemaal heeft overzien tijdens het gesprek in Utrecht is niet mogelijk. Dit proces kan ook in een rationeel verklaringsmodel worden samengevat:

- Premisse 1: Kohlbrügge vraagt zich af wat de gevolgen zijn van een andere lezing van Gen. 1:27;
- Premisse 2: Kohlbrügge vergelijkt de nieuwe lezing met wat hij weet over het wezen van de mens en zijn relatie tot de Schepper en constateert dat de nieuwe lezing daarmee in overeenstemming te brengen is;
- Conclusie: hij besluit Gen. 1:27 voortaan zo te lezen, wat terug te zien is in zijn verklaring van Rom. 7.

---

¹⁹⁸ Lorenz, *De constructie van het verleden*, 86.

¹⁹⁹ H.F. Kohlbrügge, *God is getrouw, 15 preken deel 2*, 15.

Wat de tweede stap van het model betreft heb ik in de voorgaande hoofdstukken laten zien welke bagage Kohlbrügge in elk geval heeft meegedragen. Van die bagage kon hij met de voorgestelde lezing van Gen. 1:27 de volgende zaken een plaats geven:

Uit zijn filosofische achtergrond (hoewel ik het belang daarvan niet hoog inschat, zie par. 4.4.):

- Het absolute afhankelijkheidsgevoel volgens Schleiermacher;
- Een uitgewerkte vorm van het allesomvattend Ik van Fichte: Alleen voor hen die terug zijn *in het Beeld*.

Uit zijn theologische achtergrond:

- De nadruk op het relationele aspect van het Beeld van God volgens Luther.

Uit zijn Elberfeldse periode:

- Zijn uitleg van Rom. 7:14, het vleeselijk zijn van Paulus na zijn rechtvaardigmaking.

Uit zijn tweede Utrechtse periode:

- Geen andere zaken dan de benodigde oplossing voor het knelpunt met de door *de Stemmen* beschreven scheppingsvisie.

Om te kunnen besluiten dat Gen. 1:27 inderdaad als *in Gods beeld* gelezen moet worden, moest Kohlbrügge de volgende zaken verlaten:

Uit zijn filosofische achtergrond :

- De gedachten van een zichzelf in de schepping tot absolute vrijheid verwerkeliijkende absolute Geest volgens Hegel.

Uit zijn theologische achtergrond:

- De overduidelijke tekenen dat de mens iets goddelijks is ingegrift volgens Calvijn;
- De in Adams natuur ingedrukte inhoud van de wet van de tien geboden volgens de nadere reformatie.

Uit zijn Elberfeldse periode:

- De Methodistische leer van de *Cristian perfection*, het streven naar heiligmaking zoals de Methodisten dat voorstonden;

- De op John Wesley teruggaande visie dat wedergeboorte het herstel van het beeld van God in de ziel is en daardoor de mens in staat stelt lichaam en ziel te richten op God.

Vrijwel al deze zaken waren in Kohlbrügges strijd tegen de Neologie en Methodistisch heiligingstreven al eerder door hem als onjuist bestempeld. Nieuw is de afstand die hij moest nemen van de scheppingsleer of beter gezegd de antropologie van Calvijn en Nadere Reformatie.

11.5. Hypothese: Teleologisch verklaringmodel

Een alternatieve hypothese levert een teleologisch verklaringmodel volgens G.H.

Von Wright:²⁰⁰

- Premisse 1: Kohlbrügge beoogt zijn kommapreek te verankeren in een scheppingsvisie;
- Premisse 2: Kohlbrügge beseft dat dat alleen kan door Genesis 1:27 anders te lezen;
- Conclusie: Kohlbrügge leest voortaan "Geschapen in Gods beeld.

Het verschil tussen de rationele en teleologische verklaring ligt dan in de plaats van de aandrager van het probleem. Als Kohlbrügge de waarheid getrouw weergeeft als hij schrijft " Ik had hier niet om gedacht maar mij dadelijk het Hebreeuws herinnerende, sloeg ik voor hem de Kanttekening op, zonder dat ik die kende, waarop hij verstomde" lag het initiatief bij de persoon die hem aansprak. Het rationele verklaringmodel voor de vondst van Gen. 1:27 heeft dan de voorkeur boven het intentionele model. Overigens zouden de vervolgstappen in het teleologisch model dezelfde zijn geweest als die in het rationeel verklaringmodel.

---

²⁰⁰ Lorenz, *De constructie van het verleden*, 90.

12. AFWEGING EN CONCLUSIE

12.1. Algemeen

In dit laatste hoofdstuk wil ik komen tot een antwoord op de hoofdvraag van dit paper: Kan Kohlbrügges lezing van Gen. 1:27 een sleutel zijn in het begrijpen van Kohlbrügges opvatting van levensheiliging en het *tertius usus legis*, en zo ja hoe?

12.2. Afweging

Bij de uitwerking van het rationeel verklaringsmodel werd duidelijk dat Kohlbrügge, om zijn lezing van Gen. 1:27 te kunnen vasthouden, afstand moest nemen van de opvattingen van Calvijn en nadere reformatie over het ingegrift zijn van resp. iets goddelijks dan wel de Wet in het wezen van de mens. Alleen met de Lutherse opvatting van het beeld van God, met een nadruk op het relationele daarvan, kon hij verder. Onvermijdelijk heeft het loslaten van de theologie van Calvijn op dit vlak gevolgen voor de er mee samenhangende 1) antropologie, 2) functie van de wet, 3) visie op levensheiliging na de rechtvaardigmaking. Het zijn precies deze onderwerpen waarbij in de vergelijking tussen de kommapreek en de verklaring van Rom. 7, de gevolgen van de nieuwe lezing van Gen. 1:27 zichtbaar werden. Allereest voor de functie van de wet. Die maakt niet langer alleen de breuk tussen Adam vóór de val en de mens ná de val zichtbaar, maar laat nu de breuk tussen God en de mens na de val zien. Daarnaast is er een fundamentele wijziging van inzicht als het gaat om het wezen van de mens. Er is na de val niet langer sprake van het overerven van de *zonde*, maar er is sprake van het overerven van het *wezen*

van de mens, namelijk het vleeselijk zijn, het zonder God zijn. Deze veranderde visie op de wet en op het wezen van de mens, leiden ook tot een scherpere afwijzing van het streven naar levensheiliging. Dat is niet langer alleen maar zinloos, omdat het nooit volkomen zal zijn, zoals de wet eist, maar het streven naar heiligmaking wordt zelf tot zonde, omdat dat streven feitelijk neerkomt op het zichzelf aan God gelijk willen maken. Er kan in de opvatting van Kohlbrügge daarom geen sprake zijn van een *tertius usus legis* in de gereformeerde opvatting van die term. Kohlbrügge is met zijn lezing van Gen. 1:27 terug bij Luther en terug bij de leer die hem als eerste werd bijgebracht. De levensloop van Kohlbrügge overziende, en zijn voortdurende confrontaties met kwesties rond de heiligmaking, roepen zelfs de vraag op, of hij daar ooit werkelijk los van is geweest. De invloed van zijn filosofische achtergrond schat ik vanwege zijn afwijzen daarvan in zijn latere geschriften niet hoog in. Maar nader onderzoek daarnaar doet een filosofisch meer onderlegt onderzoeker zou wenselijk zijn.

12.3. Conclusie

Op grond van bovenstaande afweging moet in het antwoord op de onderzoeksvraag met twee woorden worden gesproken. Als het gaat om de vroege Kohlbrügge, de schrijver van de verklaring op Rom. 7, dan is het antwoord: Nee, Kohlbrüggens lezing van Gen. 1;27 is niet de sleutel om zijn heiligingsvisie te begrijpen, maar de noodzakelijke consequentie ervan. Als het echter gaat om de latere Kohlbrügge dan moet gezegd worden: Kohlbrügge heeft zelf Gen. 1:27 als sleutel gevonden (aangereikt gekregen door een toevallige opmerking van een

afgescheidene in Utrecht) om te begrijpen wat hij in Rom. 7:14 al als waarheid ervaren had. De mens zonder God is vleeselijk. Zo is hij geschapen. De functie van de wet is dat te laten zien. Blijvend. Herstel van de val betekent herstel van de relatie met God. Een *tertius usus legis* komt daarbij niet in beeld. De latere Kohlbrügge zegt: Terug in het Beeld, dat is Christus.

BIBLIOGRAFIE

- Aalders, W. "Het beeld Gods in Kohlbrügge's theologie". In *Hermann Friedrich Kohlbrugge (1803-1875): zijn leven, zijn prediking, zijn geschriften: een bundel studies*, onder redactie van W. Aalders en D. van Heyst, 111-22. Den Haag: Voorhoeve, 1976.
- American Board of Commissioners for Foreign Missions. *The Missionary Herald at Home and Abroad*. v. 50. Missionary herald, 1854.
https://books.google.nl/books?id=gAc_AQAAMAAJ.
- Brakel, Wilhelmus à. *Redelijke godsdienst*. Utrecht: De Banier, 2010.
- Brink, Gijsbert van den. *Oriëntatie in de filosofie: westerse wijsbegeerte in wisselwerking met geloof en theologie*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2000.
- Buitengewone opwekking onder de kinderen in Elberfeld*. Rotterdam: M. Wijt & zonen, 1827. <https://dSPACE.library.uu.nl/handle/1874/355331>.
- Burggraaf, Dirk. A. "Het leven der dankbaarheid bij H.F. Kohlbrügge". ETF, 2017.
- Calvijn, Johannes. *Institutie, of Onderwijzing in de christelijke godsdienst*. Vertaald door C.A. de Niet en W. van 't Spijker. Houten: Den Hertog, 2009.
- Costa, I. da, en J.F. Schimsheimer. *Bijbellezingen van wijlen Mr. Is. da Costa: De handelingen der Apostelen*. Höveker, 1877.
- Dr. J. Van Lonkhuizen. *Dr. H. F Kohlbrügge en zijn prediking*. Middelburg: Stichting De Gihonbron, 2010.
- Dr. J.P. De Bie, red. *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland*. Vol. Deel 5. 's Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1943.
- Eijnatten, Joris van. *Hogere sferen: de ideeënwereld van Willem Bilderdijk (1756-1831)*. Hilversum: Verloren, 1998.
- Evangelische Kirche in Preussen. *Agende für die evangelische Kirche in den Königlich Preussischen Landen - Mit besonderen Bestimmungen und Zufätzen für die Provinz Westphalen und die Rhein-Provinz*. Dieterischen Buchdruckerei, 1834.
- Gioia, Luigi. *The Theological Epistemology of Augustine's De Trinitate*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2008.
- G.J. Kok. "Van Afscheiding tot Kerksplitsing - en daarna in gereformeerd Utrecht", 2016. <https://gereformeerdekerken.info/2016/11/28/van-afscheiding-tot-kerksplitsing-en-daarna-in-gereformeerd-utrecht/>.
- H.F. Kohlbrügge. *Door zijne wonden is ons genezing geworden: brieven van dr. H.F. Kohlbrugge uit het Kohlbrugge-archief te Utrecht*. Leiden: Groen, 1990.
- — —. *Gastpredigt über Römer 7, V. 14 : gehalten in der reformirten Kirche*. Elberfeld: Büschler, 1833.
- — —. *God is getrouw, 15 preken deel 2*. Middelburg: Stichting De Gihonbron, 2011.
- — —. *Gouden appelen in zilveren gebeelde schalen - 100 brieven aan diverse personen*. Vol. 1. Middelburg: Stichting De Gihonbron, 2010.
- — —. *Gouden appelen in zilveren gebeelde schalen - diverse brieven*. Vol. 2. Middelburg: Stichting De Gihonbron, 2010.

- — —. *Het lidmaatschap bij de Hervormde Gemeente hier te lande mij willekeurige belet: vooraf gaat mijne afzettingals Luthersch proponent: echte bescheiden*. Fotomech. herdr. van uitg.: Amsterdam : Den Ouden, 1833. Leiden: Groen, 1989.
- — —. *Het zevende kapittel van den brief van Paulus aan de Romeinen in eene uitvoerige omschrijving*. Vertaald door H. van Heumen. Amsterdam: J. Ruysendaal, 1840.
- — —. *Hoogst belangrijke briefwisseling*. Middelburg: Stichting De Gihonbron, 2010.
- — —. *Twaalfde twaalftal leerredenen*. twaalftal leerredenen. Middelburg: Stichting De Gihonbron, 2004.
- H.F. Kohlbrügge, en T. van Es. *In zijn beeld*. Kampen: De Groot Goudriaan, 2005.
- Honders, A. C. "H. F. Kohlbrügge en de liturgie". *Nederlands archief voor kerkgeschiedenis / Dutch Review of Church History* 49, nr. 2 (1969): 220–41.
- J.G. Barnhoorn. "Vriendschap in Christus (VI)". *Ecclesia, orgaan van de stichting vrienden van dr. H.F. Kohlbrugge* 8 (10 april 1998).
- John Wesley. "Notes on the First Book of Moses called Genesis". Geraadpleegd 18 mei 2019. <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/john-wesleys-notes-on-the-bible/notes-on-the-first-book-of-moses-called-genesis/#Chapter%2BI>.
- — —. "The Sermons of John Wesley - Sermon 45 The New Birth", z.d. <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/the-sermons-of-john-wesley-1872-edition/sermon-45-the-new-birth/>.
- Jones, Scott J. *United Methodist doctrine: the extreme center*. Nashville: Abingdon Press, 2002.
- Jung, M.H. *Kirchengeschichte*. Grundwissen Christentum. Vandenhoeck & Ruprecht, 2013.
- Kagchelland, A., en M. Kagchelland. *Van dompers en verlichten: een onderzoek naar de confrontatie tussen het vroege protestantse Réveil en de Verlichting in Nederland (1825-1826)*. Delft: Eburon, 2009.
- Kant, I. *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* dearbooks, 2016.
- Knapp, J.F. *Geschichte, Statistik und Topographie der Städte Elberfeld und Barmen im Wupperthale: Mit Bezugnahme auf die Stadt Solingen und einige Städte des Kreises Lennep*. Langewiesche, 1835.
- Krummacher, E.W. *Ziekte-verschijnselen, eigen aan de zoogenaamde vromen en kerkelijk-regtzinnigen van onze dagen*. Ziekte-verschijnselen, eigen aan de zoogenaamde vromen en kerkelijk-regtzinnigen van onze dagen, v. 1. Van Someren, 1843.
- Lic. Hermann Klugkist Hesse. *Hermann Friedrich Kohlbrugge, levensbeschrijving*. Vertaald door J. van der Haar. Middelburg: Stichting De Gihonbron, 2017.
- Lidmaat der Nederlandsche Hervormde Kerk. *Brief van een lidmaat der Nederlandsche Hervormde Kerk aan een' vriend over het geschrift van den theol. doctor H. F. Kohlbrügge, getiteld: Het lidmaatschap, bij de Hervormde Gemeente hier te lande, mij willekeurig belet, enz*. Van Paddenburg, 1833.
- Lorenz, Chris. *De constructie van het verleden: een inleiding in de theorie van de geschiedenis*. 5., herziene en uitgebreide druk. Amsterdam: Boom, 1998.
- Luther, Martin. *Martin Luther's Commentary on Genesis (Chapters 1 -4)*. Vertaald door John Nicholas Lenker. Lulu.com, 2017.

- M. den Admirant. "Kohlbrugges Utrechtse jaren (IV)". *Ecclesia, orgaan van de stichting vrienden van dr. H.F. Kohlbrugge* 21 (22 oktober 2011).
- — —. "Kohlbrugges Utrechtse jaren (V)". *Ecclesia, orgaan van de stichting vrienden van dr. H.F. Kohlbrugge* 22 (5 november 2011).
- — —. "Kohlbrugges Utrechtse jaren (VI, slot)". *Ecclesia, orgaan van de stichting vrienden van dr. H.F. Kohlbrugge* 23 (29 november 2011).
- Nederlandsche stemmen over godsdienst, staat-, geschied- en letterkunde*. G. van Peurseem, 1834. https://books.google.nl/books?id=__UvAAAAMAAJ.
- Reuver, A. de. *Bedelen bij de bron: Kohlbrugge's geloofsopvatting vergeleken met Reformatie en Nadere Reformatie*. Zoetermeer: Boekencentrum, 1992.
- Roever, Nicolaas de. *Album academicum van het Athenaeum illustre en van de Universiteit van Amsterdam, bevattende de namen der hoogleeraren en leeraren van 1632 tot 1882 en der studenten van 1799 tot 1882*. De erven H. van Munster & zoon, 1882.
- Schröter, J.J.E.F. *H. F. Kohlbrügge, doctor in de godgeleerdheid, tegen eenen naamloozen briefschrijver verdedigd*. Den Ouden, 1833.
- Selderhuis, H. J., en P. H. A. M. Abels, red. *Handboek Nederlandse kerkgeschiedenis*. 2. herz. ed. Kampen: Kok, 2010.
- T. van ES. "Kohlbrugge en de Pruisische Agende". *Ecclesia, orgaan van de stichting vrienden van dr. H.F. Kohlbrugge* 17 (augustus 2002).
- The Wesleyan-Methodist magazine for the year 1828*. 3, VII. London: J. Mason, 1828.
- Willem de Clercq. *Dagboek Willem de Clercq 1811-1844*. Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, z.d. resources.huysgens.knaw.nl/retroboeken/declercq/#page=144.
- Wittmütz, Volkmar. *Kleine Wuppertaler Stadtgeschichte*. Regensburg: Pustet, 2013.
- Yrigoyen, Charles, en Susan E Warrick. *Historical Dictionary of Methodism*. Lanham, Md.: Scarecrow Press, 2005.
- Zwaag, W. van der. *Reveil en afscheiding: negentiende-eeuwse kerkhistorie met bijzondere actualiteit*. Kampen: De Groot Goudriaan, 2006.

Verklaringenblad masterthesis

Naam student: D.A. Burggraaf

Titel masterthesis: Geschapen in Gods beeld, Kohlbrugges lezing van Gen. 1:27

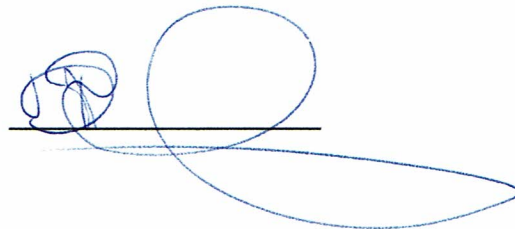
VERKLARING VAN ORIGINALITEIT

Hierbij verklaar ik dat bovengenoemde masterthesis uit origineel werk bestaat. De thesis is het resultaat van mijn eigen onderzoek en is alleen door mijzelf geschreven, tenzij anders aangegeven. Waar informatie en ideeën uit andere bronnen zijn overgenomen, wordt dat expliciet, volledig en op passende wijze vermeld in de tekst of in de noten. Een bibliografie is bijgevoegd.

Plaats, datum:

17-02-2020

Handtekening:

TOESTEMMINGSVERKLARING

Hierbij stem ik ermee in dat bovengenoemde masterthesis na goedkeuring beschikbaar wordt gesteld voor opname in de bibliotheekcollectie en dat de metadata beschikbaar worden gesteld aan externe organisaties en/of door de PThU worden gepubliceerd.

Verder verleen ik (de bibliotheek van) de PThU

wel

niet

toestemming voor het opnemen van de volledige tekst in een via internet of anderszins openbaar toegankelijke database. (Deze toestemming betreft alleen de openbaarmaking van de masterthesis, zonder verdere overdracht of inperking van het auteursrecht van de student.)

Plaats, datum:

17-02-2020

Handtekening:

